

CMR Working Papers

47/105

MAGDALENA LESIŃSKA

Migracje we współczesnej analizie politologicznej – niewykorzystany potencjał

czerwiec 2011

Wstęp¹

Migracje międzynarodowe to zdecydowanie obszar tematyczny wymagający podejścia interdyscyplinarnego. Jako zjawisko masowe o globalnym zasięgu, jak i globalnym wpływie znalazły się one w obszarze zainteresowania badaczy reprezentujących wiele dyscyplin, w tym politologów. Jednak w przypadku politologii migracje jako przedmiot analizy pojawiły się później niż w innych dyscyplinach naukowych, takich jak historia, ekonomia czy socjologia; zaś w politologii polskiej temat migracji zaistniał stosunkowo niedawno, a co więcej - w raczej ograniczonym i wtórnym zakresie.

Poniższy tekst stanowi próbę pogłębionej refleksji nad (nie)obecnością tematu migracji międzynarodowych w politologii światowej, a polskiej w szczególności. Warto zastanowić się nad rzeczywistym stanem rzeczy oraz jego przyczynami, a także wskazać dotychczasowe i możliwe kierunki badań migracji przez politologów, jak i użyteczne koncepcje i metody badawcze. Warto tym samym postawić i spróbować znaleźć odpowiedź na kilka głównych pytań związanych z miejscem migracji w analizie politologicznej, począwszy od najważniejszego: dlaczego i w jaki sposób migracje są i powinny być przedmiotem badań politologów?

Teza, która stała się inspiracją tego tekstu, a jaka od dawna pojawiała się w dyskusjach dotyczących metod i kierunków badań migracyjnych w Polsce, jest następująca: istnieje niewykorzystany potencjał politologii w badaniach migracji. Wynika to stąd, że niewielu badaczy studiuje migracje wykorzystując możliwości analizy politologicznej, co więcej, zakres tematyczny okazuje się bardzo wąski, niewielkie jest również spektrum wykorzystywanych metod. Widoczne są także braki w systematycznej teoretycznej analizie międzynarodowych migracji na gruncie politologii. Choć ta smutna konstatacja dotyczy politologii światowej, to w przypadku polskim słabość badań migracyjnych wykorzystujących osiągnięcia tej dyscypliny naukowej jest szczególnie widoczna.

Celem poniższego artykułu jest również poszukiwanie odpowiedzi na pytania, jakie problemy „migracyjne” są i powinny być przedmiotem zainteresowań politologii polskiej? Jakie podejścia i metody badawcze wykorzystywane w analizie politologicznej wydają się najbardziej obiecujące w badaniach migracji? Gdzie można upatrywać nowych kierunków i obszarów badań, które mają potencjał rozwojowy biorąc pod uwagę dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość? Te pytania są szczególnie ważne w perspektywie polskiej, gdzie procesy migracyjne były i są ważną częścią rzeczywistości społecznej. Czas więc by obserwowane obecnie dynamika i różnorodność procesów migracyjnych spotkały się z intensywniejszym zainteresowaniem polskiej politologii.

Badania nad migracjami były przez długi czas zdominowane przez ekonomię i socjologię, ich reprezentanci wyjaśniali procesy migracyjne za pomocą teorii klasycznych dla obu dziedzin (*demand pull- supply push*, kosztów-zysków, sieci społecznych czy transnarodowych wspólnot). Elementem obecnym w niewielkim stopniu w wyżej wymienionych podejściach, wskazujących przede wszystkim na wpływ sił ekonomicznych i społecznych, było państwo i jego udział w kształtowaniu przepływów międzynarodowych. Najwyższy czas, by – jak postuluje to jeden z autorów – przywrócić mu należne miejsce w badaniach nad migracjami („*bring the state back in*”, Hollifield 2000). Poniższa analiza skupi się przede wszystkim na przeglądzie badań migracyjnych w obszarze politologii polskiej i europejskiej, włączając do niej także wątki reprezentatywne w tym temacie dla dokonań politologii amerykańskiej.

¹ Autorka pragnie podziękować za dyskusje, jakie stały się inspiracją tego tekstu, jak i komentarze do jego pierwszych wersji (w kolejności alfabetycznej): Maciejowi Duszczykowi, Annie Kicinger, Markowi Okólskiemu, Renacie Stefańskiej i Maciejowi Szczepańskiemu.

Tekst poniższy składa się z trzech głównych części. Pierwsza przedstawia związki pomiędzy politologią a studiami migracyjnymi: w jaki sposób rozwijało się zainteresowanie migracjami na gruncie politologii, oraz jak analiza politologiczna była wykorzystywana w badaniach migracyjnych. Część druga stanowi podsumowanie stanu badań migracyjnych na gruncie nauk politycznych, ze wskazaniem najważniejszych obszarów tematycznych, kierunków, a także słabości i ich przyczyn. Na zakończenie podjęta zostanie próba wskazania potencjału analizy politologicznej w badaniach migracyjnych, w tym przedstawienie obszarów tematycznych, które ze względu na charakter polskiej rzeczywistości migracyjnej posiadają potencjał badawczy, rozwinięty także zostanie postulat większej świadomej interdyscyplinarności w badaniach nad migracjami.

Migracje jako zagadnienie w analizie politologicznej – dotychczasowy rozwój

Czym się zajmuje politologia?

Politologię w największym skrócie można określić jako naukę zajmującą się życiem politycznym społeczeństwa we wszystkich jego aspektach. Podstawowym jej celem jako dyscypliny naukowej jest analiza zjawisk i procesów politycznych, ich źródeł, uwarunkowań, celów i rezultatów. Głównym przedmiotem zainteresowania politologów jest państwo, w szerokiej perspektywie – wspólnota polityczna, relacje władzy, system polityczny oraz zachowania polityczne. Do podstawowych nurtów badawczych zaliczyć należy teorię polityki i systemów politycznych, aksjologię polityczną oraz teorię stosunków międzynarodowych.

Politologia jest nauką czerpiącą z wielu nauk pokrewnych, w szczególności socjologii, ekonomii, historii, prawa, psychologii społecznej. Można na ten fakt patrzeć jako na jej słabość – brak wystarczającego rygoru naukowego powoduje jej „rozmycie się”. Z drugiej jednak strony, niedookreślenie pola badawczego czy metodologii daje możliwość swobodnego korzystania z dorobku dyscyplin pokrewnych (Markowski 2000). W przypadku nauk społecznych to właśnie na pograniczu dyscyplin, w przestrzeni w której wpływ różnych nauk przenikają się wzajemnie, tworzą się najciekawsze hipotezy, pomysły i podejścia badawcze. W wyniku wzajemnego przenikania ukształtowały się subdyscypliny, takie jak ekonomia polityczna, socjologia polityki czy psychologia polityczna, charakteryzujące się wielkim potencjałem rozwojowym.

Politologię jako dyscyplinę naukową nurtują dylematy, które zresztą nie są także obce, choć w innym zakresie, przedstawicielom innych dyscyplin nauk społecznych. Jednym z nich jest dylemat, który można określić jako „przekraczanie luki pomiędzy teorią a praktyką badawczą” (*bridging the gap between theorists and empiricists*, Morton 1999). Wiąże się on z sytuacją, w jakiej z jednej strony pojawiają się wyszukane, złożone badania i analizy, za którymi nie stoi jednak przekonująca teoria lub też z jej odwrotnością – kiedy rozwinięte inspirujące podejście teoretyczne nie poparte jest wystarczającą weryfikacją empiryczną. Przykładem może być sytuacja, w której pomimo bogatej literatury na temat polityki migracyjnej niewiele zostało podjętych prób (w tym jeszcze mniej przekonujących) aplikacji modeli teoretycznych. Wśród głównych słabości politologii jako dyscypliny naukowej, nie tylko w kontekście badań migracyjnych, wskazywany jest brak wysokiej jakości danych o szczegółowym, a nie ogólnym charakterze, niedostateczne fundamenty koncepcyjne oraz niewystarczająco ustandaryzowane metody badawcze (von Beyme 2007; Sciortino 2000).

Inne wyzwanie, przed którym stoi politologia, związane jest z faktem, że zjawiska jakimi się zajmuje są trudno mierzalne, kwantyfikowalne (Dahl, Stinebrickner 2007: 222-224). Jest to problem dobrze znany także wśród innych nauk społecznych. To prawda, że na gruncie

politologii rzadko kiedy ma się do czynienia z danymi ilościowymi i one same nie są podstawowym materiałem analitycznym. Trudnym zadaniem jest bowiem zmierzenie takiego zjawiska jak władza czy wpływ. Dobrą ilustracją tego problemu jest analiza procesów wyborczych: analiza wyborów może opierać się na danych liczbowych (wyniki wyborów, dane na temat frekwencji) i wykorzystać techniki statystyczne czy metody takie jak teoria gier czy racjonalnego wyboru. Jednocześnie jednak analiza tych samych wyborów może zostać przeprowadzona przy pomocy metod jakościowych, jako analiza kampanii wyborczej, programów partii politycznych oraz dyskursu publicznego (Blondel 1981). Zróżnicowanie i połączenie dostępnych metod badawczych ilościowych i jakościowych (triangulacja w obrębie metod oraz między metodami) daje szerokie możliwości, także w politologii (Łukowski 2009; Read, Marsh 2006).

Politologię charakteryzuje zatem zróżnicowanie metodologiczne - swoisty metodologiczny eklektyzm. Trudno wskazać jedną właściwą dla tej dyscypliny metodę badawczą. Twórczo zaadaptowała ona metody wypracowanych przez „starsze” dyscypliny naukowe, przede wszystkim te obecne w dorobku ekonomii, socjologii, historii, psychologii (Markowski 2000; von Beyme 2007). Politolodzy korzystają m.in. z metody historycznej (analiza źródeł historycznych), metody prawnodogmatycznej (analiza tekstów prawnych), analizy systemowej i instytucjonalnej (analiza systemu politycznego i instytucji), metody komparatystycznej (porównawczej), symulacji zjawisk politycznych, metod obecnych w teorii gier i racjonalnego wyboru (twórczo wykorzystanych do wyjaśnienia procesów tworzenia koalicji politycznych oraz konkurencji międzypartyjnej), analizy dyskursu (analiza przekazów o życiu politycznym, debat parlamentarnych, prasy i mediów), przy wykorzystaniu całego wachlarza technik badawczych. Do weryfikacji postawionych hipotez materiału źródłowego dostarczają im przede wszystkim wywiady, dokumenty oraz bazy danych statystycznych, a w analizie danych stosuje się w politologii tak analizę ilościową, jak i jakościową (Buttolph Johnson et al. 2010).

Migracje jako temat badawczy w politologii

Dlaczego politologia zajmuje się migracjami? Według A. Zolberga (1981:4-5) wynika to z politycznej organizacji współczesnego świata, który podzielony jest na suwerenne państwa narodowe; fakt ten determinuje specyfikę międzynarodowych migracji jako odrębnego procesu, kiedy to jednostki przenoszą się ze strefy jurysdykcji jednego państwa do drugiego, a ten wymaga pogłębionej teoretycznej refleksji. Wiąże się to bezpośrednio z rozwojem polityki migracyjnej jako odrębnej dziedziny działań prowadzonych przez państwo. Dla politologów migracje stały się także inspirującym polem analiz z powodu bliskich powiązań procesów migracyjnych z transformacją podstawowych kategorii jakimi operuje politologia, czyli państwo narodowe, wspólnota polityczna, instytucje, grupy interesu, władza.

W porównaniu z historią, ekonomią czy socjologią, w europejskiej politologii migracje jako temat badań pojawiły się zdecydowanie najpóźniej. Politolodzy nie dostrzegali przez długi czas dynamiki i wpływu procesów migracyjnych na system państwowy i międzynarodowy. Podobnie socjologowie czy ekonomiści badający migracje pomijali w swoich pracach wątek państwa, nie doceniając wpływu polityki państwa na procesy migracyjne. Fakt długiej nieobecności tematu migracji międzynarodowych w politologii można także wyjaśnić logiką jej rozwoju w okresie powojennym, kiedy skoncentrowano się przede wszystkim na systemie politycznym, władzy, stosunkach rywalizacji między państwami. Dominującym tematem dla politologii europejskiej i światowej był w tamtym okresie zmieniający się ład międzynarodowy w okresie zimnej wojny, ewolucja systemów prawno-politycznych, partyjnych, wyborczych, w tym demokratyzacja, podziały polityczne i wiele innych. Nie można oczywiście twierdzić, że w tym okresie temat migracji w ogóle nie pojawiał się w

literaturze politologicznej, ale jeżeli już to w ograniczonym zakresie i zdecydowanie częściej był on obecny na jej pograniczach niż w głównym nurcie.

Sytuacja zmieniła się wraz z transformacją powojennej Europy w kontynent imigracji, co było jedną z tych zmian społecznych, mających miejsce w ostatnim półwieczu, które przyniosły długofalowe i głębokie konsekwencje. Z jednej strony migracje były traktowane przez państwa jako rozwiązanie problemu niedoboru siły roboczej (stąd programy aktywnej rekrutacji cudzoziemskich pracowników, popularne w krajach Europy zachodniej w okresie powojennej odbudowy i późniejszego rozwoju gospodarczego), z drugiej zaś – w związku z masowym napływem imigrantów i ich rodzin oraz rosnącym problemem ich integracji – zaczęły być postrzegane w kategorii problemu do rozwiązania. W rezultacie migracje ludności stały się przedmiotem odrębnej aktywnej polityki państwa, i jako takie znalazły się wśród tematów specjalnego zainteresowania wśród politologów. Także przedstawiciele nauk pokrewnych zajmujący się migracjami nie mogli nie dostrzec rosnącego wpływu państwa i jego polityki na kształtowanie się kierunków i strumieni przepływów ludności. Tym samym nie tylko politolodzy zainteresowali się migracjami jako kwestią polityczną, ale także inni badacze poszerzyli przestrzeń swoich analiz uwzględniając w nich perspektywę politologiczną.

Można wyróżnić trzy główne okresy obecności kwestii migracji w politologii europejskiej. Pierwszy wiąże się bezpośrednio ze zmianą demograficzno-społeczną jako wynikiem napływu cudzoziemców do państw narodowych (początkowo głównie do Europy Zachodniej, później także Południowej). Transformacja społeczeństw narodowych dokonywała się wraz z rosnącą gwałtownie populacją cudzoziemców (nie-obywateli), którzy z niewidocznej grupy tymczasowych pracowników, stali się integralną częścią społeczeństwa, zauważalną nie tylko na ulicach europejskich metropolii, ale przejawiającą określone działania o charakterze aktywności politycznej i publicznej. Imigranci stali się z czasem rozpoznawalną i wpływową grupą społeczną, kolektywnym podmiotem systemu politycznego. Wtedy też wśród szeroko dyskutowanej kwestii społeczno-ekonomicznej integracji imigrantów, pojawia się także wątek integracji politycznej (Hammar 1990; Layton Henry 1990; Miller 1981).

Drugi etap rosnącego zainteresowania politologów migracjami wiąże się z dynamicznym rozwojem Unii Europejskiej jako podmiotu politycznego. Budowanie zrębów polityki migracyjnej na poziomie ponadnarodowym, harmonizacja rozwiązań prawno-politycznych, europeizacja polityki migracyjnej, instytucjonalizacja tego procesu stały się tematem inspirującym politologów (Lahav 2004). Rozwój europejskiego reżimu migracyjnego, którego filarem jest prawodawstwo UE i strefa Schengen, jest unikalnym geopolitycznym zjawiskiem nie mającym precedensu. Nic zatem dziwnego, że próba zarządzania procesami migracyjnymi wewnątrz Wspólnoty i napływami spoza jej granic, jaką podjęto w ramach UE, stała się naturalnym tematem analizy w ramach politologii.

Kolejnym momentem, kiedy w sposób szczególny wzrosło zainteresowanie migracjami w kontekście politycznym, był okres po atakach terrorystycznych 11 września 2001. Wtedy to nastąpił intensywny rozwój, obecnych już wcześniej w obszarze politologii, tzw. studiów nad bezpieczeństwem (*security studies*). Migracje zaś traktowano jako jeden z ważniejszych czynników związanych bezpośrednio z bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym (Weiner 1993; Weiner, Russell 2001; Rudolph 2003; van Munster 2009). Równolegle rozwinął się intensywnie trend w badaniach nad migracjami bezpośrednio związany z analizą zjawiska globalizacji. Migracje są postrzegane jako jeden z tych procesów, które nie tylko zyskały na sile w związku z przekształcaniem się świata w „globalną wioskę”, ale traktowane są jako jedno ze źródeł i nośników globalnych przemian (Sassen 1996, 1998). Niezwykle popularny stał się temat wpływu globalizacji (w tym migracji) na państwo narodowe (Joppke

1998) oraz ponadnarodowego obywatelstwa i transnarodowej aktywności politycznej (Bauböck 1994; Shaw 2007).

Choć podejście politologiczne w badaniach nad migracjami rozwija się coraz dynamiczniej, to nadal widoczny jest przede wszystkim niedostatek poważnych prób teoretycznych. Na fakt ten zwracają niemal wszyscy poważni badacze migracji wskazując na słabość tego podejścia w porównaniu z innymi (Massey 1999; Portes 1997). G.F. Freeman (2005:111-112) podsumowując ten stan rzeczy twierdzi, że choć wiele już zostało dokonane, to nadal długa jest droga do powstania dobrze rozwiniętych i sprawdzonych teorii wyjaśniających i przewidujących rolę państwa w regulacji migracji, dynamikę polityki migracyjnej, warunki politycznego wymiaru integracji oraz jej zróżnicowania w różnych krajach oraz rolę procesów migracyjnych w stosunkach międzynarodowych. Jego zdaniem, zgodnym zresztą z postulatem A. Zolberga (1981), nie należy mówić o politycznej teorii migracji, lecz raczej o perspektywie politycznej w badaniach nad migracjami. Nie potrzebny jest rozwój odrębnej teorii polityki migracyjnej, ale bardziej wnikliwe spojrzenie na migracje przez pryzmat istniejących już podejść teoretycznych w politologii.

Znawcy tematu podkreślają, że w analizie politologicznej migracji pewną użyteczność niesie ze sobą wiele teoretycznych perspektyw, wypracowanych na pograniczu różnych dyscyplin, w szczególności wskazać należy ekonomię polityczną oraz instytucjonalizm i socjologię polityki (Brettell, Hollifield 2000; Freeman 2005; Sciortino 2000).

Ekonomia polityczna jako dyscyplina naukowa jest mocno obecna w badaniach nad migracjami (Boswell, Mueser 2006; Böhning 1981; Freeman, Kessler 2006). Skupia się ona na pograniczu sfery gospodarki i polityki, opiera się na założeniu, że przemieszczanie się ludności (jako czynnik produkcji i pracy) ma związek z warunkami na rynku pracy oraz wpływa na gospodarkę kraju przyjmującego, jak i wysyłającego. Podejście to bazuje na pojęciu interesu, które jest centralne dla ekonomii politycznej. Koncentruje się przede wszystkim na wskazaniu zwycięzcy i przegranego w procesie migracji oraz na pytaniu jak ocena zysków i kosztów wpływa na działania państw oraz jednostek jako migrantów. Państwo kalkuluje koszty i zyski oraz – w zależności od oceny, na którą wpływa także charakter systemu politycznego danego państwa – podejmuje określone decyzje polityczne składające się na politykę migracyjną. Polityka migracyjna jest więc przedłużeniem polityki gospodarczej w szerokim jej znaczeniu, a głównym jej determinantem nie są prawa czy normy, ale interesy.

G.P. Freeman (1995; 2005) bardzo konsekwentnie zwraca uwagę na rolę grup interesu w kształtowaniu polityki migracyjnej. Wychodząc z założenia, że koszty związane z imigracją są rozłożone, a zyski skoncentrowane, w konsekwencji powoduje to, że grupy interesu które bezpośrednio czerpią zyski z faktu rosnącej imigracji (przede wszystkim są to kręgi pracodawców i biznesu) są mocno zaangażowane w promocję określonych rozwiązań politycznych zbieżnych z ich interesami. Zaproponował on bardzo interesującą typologię modeli tworzenia polityki migracyjnej w zależności od dystrybucji kosztów i zysków z migracji wśród poszczególnych grup społecznych (Freeman 2005). Podejście właściwe dla ekonomii politycznej doczekało się wielu interesujących tekstów rozwijających je, ale też wskazujących na zbytne uproszczenia wynikające ze skupienia się przede wszystkim na wewnętrznej grze interesów oraz pominięcia znaczenia tła procesu, jego szerszego i głębszego kontekstu, mającego znaczenie w tworzeniu polityki, także migracyjnej (Boswell 2007; Hollifield 2000; Meyers 2000).

Instytucjonalizm również wskazywany jest jako wartościowe podejście do badań nad migracjami (Guiraudon 2001a; Meyers 2000; Schuck 2000). Jego użyteczność jest widoczna szczególnie w analizie kształtu i kierunku polityki migracyjnej w kontekście rozwoju

instytucji oraz systemów prawno-normatywnych na poziomie państwowym (władza wykonawcza, sądy), a także ponadnarodowym (porozumienia i organizacje międzynarodowe). Podejście instytucjonalne koncentruje się na miejscu i roli istniejących instytucji w tworzeniu i rozwoju polityki (*policy making process*). Pomimo istniejącego potencjału, który mógłby zaowocować wypracowaniem koncepcji teoretycznej o charakterze eksplanacyjnym i predyktywnym, instytucjoniści nie zaproponowali (jeszcze) całościowego przekonującego modelu teoretycznego polityki migracyjnej.

Inni wskazują na twórczy potencjał socjologii w analizie polityki migracyjnej (Boswell 2007; Sciortino 2000). Postulują oni spojrzenie na funkcjonowanie systemu politycznego z perspektywy socjologii wraz z uważną analizą nie tylko samego systemu, ale także przestrzeni, w jakiej jest on zanurzony. Podejście to koncentruje się na logice powstawania i rozwoju polityki migracyjnej w określonym kontekście (tle) społecznym, na który składa się wewnętrzna dynamika systemu oraz jego zewnętrzne otoczenie. Spojrzenie na proces decyzyjny w szerszej perspektywie (nie tylko jako gry interesów, czy kalkulacji zysków i strat), zdecydowanie lepiej pozwala pogłębić zrozumienie źródeł i warunków jego kształtowania, trudniej za to rozwinąć dzięki temu podejściu funkcję prognozowania.

Państwo a migracje – jako przedmiot analizy politologicznej

Podczas gdy ekonomię interesują wzajemne powiązania pomiędzy migracjami a gospodarką (i rynkiem pracy), socjologię zaś wpływ migracji na struktury i relacje społeczne, podstawowym i głównym tematem łączącym badania nad migracjami z politologią jest pytanie o wzajemne związki między procesami migracyjnymi a państwem. Ten związek stanowi najważniejszy przedmiot zainteresowania z punktu widzenia analizy politologicznej.

Włączenie elementów analizy politologicznej w badania migracji oznacza spojrzenie w głąb, dotarcie do źródeł rzeczywistości migracyjnej, gdzie jednym z nich są działania państwa i jego instytucji. Stosując teoretyczny i metodologiczny dorobek politologii badacze powinni przeniknąć mechanizmy tworzenia się polityki migracyjnej, ale także uznać i próbować wyjaśnić rolę państwa we współkształtowaniu procesu społecznego, jakim są migracje. Można wskazać na dwa wzajemnie powiązane i uzupełniające się kierunki w pogłębianiu wzajemnej relacji między studiami migracyjnymi a analizą politologiczną: z jednej strony jej elementy stosowane są przez badaczy migracji reprezentujących pokrewne dyscypliny naukowe (głównie ekonomistów, socjologów i historyków), z drugiej zaś dla samych politologów coraz częściej migracje stają się głównym tematem ich zainteresowania i badań.

Założenie, które stoi u źródeł włączenia migracji w sferę zainteresowania politologii jest następujące: państwo poprzez swoją politykę posiada realny wpływ na procesy migracyjne. Jako jeden z pierwszych rozwinął te tezę A. Zolberg (1981), twierdząc, że międzynarodowe migracje są nieodłącznie politycznym procesem, a zadaniem badaczy jest opisać i zmierzyć to zjawisko. „Polityka ma wpływ na migracje, tak jak wiele innych społecznych i ekonomicznych zjawisk, na ich marginesie. Nie znaczy to jednak, że polityka (podobnie jak kultura) jest prostą zmienną o niewielkim znaczeniu. Tak jak w każdym innym procesie społecznym, tak i w tym przypadku, to co się często zdarza na marginesie ma wielkie znaczenie, ale jest trudne do przeanalizowania. By użyć metafory Weberowskiej, jeśli przyrównać międzynarodowe migracje do przyspieszającego pociągu napędzanego siłami ekonomicznymi i społecznymi, to państwo jest zwrotnicą, która może zmienić bieg pociągu, albo go wykoleić” (Hollifield 2000:148-149).

Wyzwaniem staje się zatem pytanie jaki jest wpływ państwa na migracje, jak go zmierzyć i przekonująco wyjaśnić. J.F. Hollifield (2000:142) uważa, że rola politologów powinna przede

wszystkim polegać na wypełnieniu istniejącej luki w literaturze migracyjnej. Wskazuje on na trzy główne zadania: uzupełnienie jej o teorie polityczne, uporządkowanie zależnych i niezależnych zmiennych oraz rozwinięcie trzech głównych grup tematów badawczych, którymi powinna interesować się politologia badając współczesne migracje. Jednocześnie proponuje on kluczowe obszary tematyczne, które są wspólne dla studiów migracyjnych i politologii; skoncentrowane są one wokół takich pojęć jak: 1) kontrola (reguły wjazdu i pobytu ustalane przez państwo narodowe, ochrona granic, nadzorowanie międzynarodowych przepływów migracyjnych), ściśle związane z tym 2) bezpieczeństwo państwa (w szerokim znaczeniu, tak wewnętrznym jak i międzynarodowym) oraz 3) inkorporacja, czyli wpływ migracji na obywatelstwo, polityczne i wyborcze zachowania oraz wspólnotę polityczną jako taką. Tę listę można traktować jako punkt wyjścia, który niewątpliwie zasługuje na dalsze rozwinięcie, co stanie się przedmiotem rozważań w dalszej części tego tekstu.

Pomimo braku całościowej teorii wyjaśniającej w pełni kierunek, kształt i rezultaty polityki migracyjnej, nie oznacza to, że nie były podejmowane próby stworzenia eksplanacyjnych koncepcji teoretycznych. Ich autorzy stawiali sobie za cel analizę historycznego rozwoju polityk migracyjnych poszczególnych krajów, także w perspektywie porównawczej (Brubaker 1992; Cornelius et al. 2004; Zolberg 2006), wyjaśnienie zjawiska konwergencji (Meyers 2002, Cornelius, Tsuda 2004), czy nieskuteczności polityk migracyjnych (Castles 2004a, 2004b; Massey 1999). Co więcej, zdecydowana większość badaczy politologów poświęca swoją uwagę perspektywie państwa przyjmującego, a nie państwa wysyłającego czy samych imigrantów. Ma to swoje uzasadnienie po części w tym, że centra, w których rozwijały się główne trendy politologii światowej, znajdowały się w państwach przyjmujących (Europy Zachodniej, Stanach Zjednoczonych czy Australii). Również kluczowe kwestie migracyjne, na które zwraca uwagę J. Hollifield (2000) – kontrola, bezpieczeństwo, inkorporacja - dotyczą przede wszystkim państwa przyjmującego. Nic zatem dziwnego, że uwaga politologów koncentrowała się właśnie na nim.

Nasilenie się masowych procesów migracyjnych (tak w znaczeniu odpływu, ale przede wszystkim napływu) w okresie powojennym, przyniosło w konsekwencji niezwykle poważną zmianę dla struktur państwa, rozumianego w klasycznym ujęciu jako triada terytorium, społeczeństwa i systemu władzy. Pojawiły się pytania o wpływ migracji na państwo i jego podsystemy: społeczny, prawny, polityczny, w szczególności zaś dotyczyły one kwestii włączenia (inkluzji) imigrantów w strukturę wspólnoty politycznej (Hammar 1990; Lesińska 2007). W szerszym aspekcie – także na suwerenność i bezpieczeństwo państwa, rozwój instytucji, integralność społeczeństwa, obywatelstwo, dostęp do zasobów państwa, udział w kulturze narodowej. Dynamika procesów migracyjnych i ich wpływ na transformującą się formę współczesnego państwa narodowego stała się źródłem powstania tezy o państwie migracyjnym (Hollifield 2004).

Postrzeganie wpływu migracji na państwo w sposób negatywny (jako zagrożenie) wiązało się z nową przestrzenią włączenia migracji w obszar zainteresowań politologów. Napływ migrantów („obcych”) jako zjawisko masowe i (nie)kontrolowane wymusiło reakcję badaczy na obecność nowego czynnika w politycznej rzeczywistości. Wątki dotyczące migracji i bezpieczeństwa (ochrony terytorium, kontroli granic państwa, zapewnienia jedności i spójności społecznej oraz stabilności systemu prawnoinstytucjonalnego jako strategiczne zadania państwa, kluczowe dla jego istnienia) pojawiają się wyjątkowo często w literaturze przedmiotu (Guild, van Selm 2005; Huysmans 2006; Rudolph 2006). W jednej z klasycznych już pozycji „*The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*” M. Weiner (1993) stawia tezę, że intensyfikacja przepływów międzynarodowych stanowi zagrożenie dla międzynarodowego bezpieczeństwa nie tylko w rejonach niestabilnych politycznie (jak Bałkany, Kaukaz, Bliski Wschód czy Afryka), ale dotyczy także zachodnich

demokracji, gdzie masowy napływ (nie zawsze pożądanym) migrantów może powodować destabilizację polityczną. Masowe migracje międzynarodowe mają także silny potencjalny wpływ na stosunki międzypaństwowe, szczególnie na relacje krajów sąsiadujących ze sobą. Nie należy zatem lekceważyć tego źródła zainteresowania politologów migracjami. Jakkolwiek to nie zabrzmiało – postrzeganie migracji w kontekście zagrożenia dla państwa – spowodowało rosnące zainteresowanie tym zjawiskiem wśród politologów.

Relacja między migracjami a suwerennością oraz zdolnością państwa do ich regulowania stała się również inspirującym wątkiem w analizie politologicznej. Teza, że migracje mogą być kontrolowane przez państwo jest przedmiotem szerokiej polemiki (Lahav, Guirardon 2006). Wielu autorów zgadza się ze stwierdzeniem, że współczesne państwo narodowe ma ograniczone możliwości kontroli przepływów ludzi, wskazując jednocześnie na różne przyczyny słabości państwa w tym obszarze: rozwój systemu międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka (Jacobson 1996), procesów globalizacji (Sassen 1998), ponadnarodowych źródeł podmiotowości i gwarancji statusu jednostki oraz supremacji międzynarodowych reżimów nad państwami narodowymi (Soysal 1994), dominującej roli rynku pracy (Hollifield 1992). Inni wskazują na bardziej wewnętrzne źródła: tradycje liberalne zakorzenione w państwach demokratycznych (Hollifield 1992; Freeman 2005) oraz prawo reprezentowane przez niezawisłe sądy (Guiraudon 2001a), które stojąc na straży nie nadużywania siły i możliwości państwa, ograniczają jednocześnie jego zdolności kontrolne.

Zagadnienie kontroli państwa (w tym kontroli granic) ma wiele wymiarów (Bigo, Guild 2005). Dotyczy dostępu do państwa jako terytorium (kwestie związane z kontrolą granic, polityką wizową, ruchem przygranicznym), ale także do państwa jako wspólnoty dobrobytu (dostęp do systemu zabezpieczeń społecznych) (Boeri et al. 2002; Brochmann, Hammar 1999; Donnan, Wilson 1999), czy do państwa jako wspólnoty politycznej (kontrola nadawania praw politycznych i obywatelstwa) i kulturowej (przynależność do narodu). Wątki te pojawiają się w szerszym kontekście – filozofii i koncepcji państwa jako wspólnoty, przynależności i członkostwa, praw człowieka (Brubaker 1992; Boswell 2003; Carens 1989; Soysal 1994).

Literatura na temat kontroli migracji skupia się przede wszystkim na dostępnych narzędziach i mechanizmach kontroli, jej możliwościach i ograniczeniach. Główne tezy dyskursu wokół tego tematu to „utrata kontroli” nad procesami migracyjnymi przez państwo narodowe (Sassen 1996) czy hipoteza „luki” (*policy gap hypothesis*) (Cornelius et al. 2004). Ta ostatnia jest jedną z podstawowych hipotez badawczych zaimplementowanych na gruncie politologii w badaniach migracji. Podstawą jest założenie, że istnieje luka pomiędzy założonymi celami polityki państwa (deklaracjami), a jej realnymi wynikami (faktycznymi rezultatami). Autorzy wskazują na kilka możliwych przyczyn tego, że implementacja nawet bardzo restrykcyjnych reguł wjazdu i pobytu nie hamuje napływu cudzoziemców. Sugerują między innymi błędy i słabości systemu administracyjnego, wpływ uwarunkowań ekonomicznych (ryunku pracy) który jest silniejszym magnesem przyciągającym niż trudności formalne jakie może napotkać potencjalny imigrant, inne ograniczenia wewnątrz i zewnątrz systemowe (zobowiązania międzynarodowe, działania grup interesu), które uniemożliwiają skuteczną egzekucję przyjętych restrykcyjnych mechanizmów kontroli.

Pytanie czy i jaki wpływ ma polityka państwa na procesy migracyjne stawiało sobie wielu badaczy. W klasycznych teoriach migracyjnych państwo i jego polityka nie były zaliczane do głównych czynników decydujących o przepływach ludności i ich charakterze, wskazywano na kluczową rolę rynku pracy (np. teoria dualnego rynku pracy rozwinięta przez M.J. Piore’a), poziom rozwoju i procesy modernizacyjne (teoria W. Zelinsky’ego), globalne zależności międzypaństwowe (teoria systemu światowego I. Wallersteina), strategie gospodarstw domowych (*New Economics of Labour Migration*, NELP, rozwinięta przez O. Starka) czy

sieci migracyjne (koncepcja rozwinięta przez D. Massey)². Pomimo niedoceny roli państwa przez autorów wymienionych koncepcji teoretycznych obecnie nie można mieć wątpliwości, że polityka państwa jest nie tylko uzupełniającym wspomnianym wyżej czynnikami wpływem, ale ma także potencjał kształtujący procesy migracyjne.

Reguły wjazdu i pobytu formułowane przez państwo mają wpływ na kształtowanie się procesów migracyjnych, te z kolei mogą być współkształtowane przez wzajemne stosunki między państwami (Weiner 1985). Reguły admisyjne działają z jednej strony jako silny magnes przyciągający, a tym samym mają kluczowe znaczenie w procesie decyzji o podjęciu migracji i wyborze określonego jej celu; w szczególności dotyczy to państw dobrobytu z rozbudowanym i otwartym systemem opieki socjalnej (Boeri et al. 2002; Borjas 1990). Z drugiej strony, państwo poprzez swoje restrykcyjne prawodawstwo i działania może mieć wpływ na decyzję (dobrowolną lub nie) o opuszczeniu swego terytorium (emigracji), dotyczy to w szczególności państw o systemie niedemokratycznym. Zjawisko „głosowania nogami” czyli emigracja obywateli w proteście przeciwko sytuacji we własnym kraju jest przykładem takiej właśnie reakcji na politykę państwa. Państwo prowadząc określoną politykę wobec własnej diaspory (obywateli przebywających za granicą) może również podtrzymywać lub osłabiać siłę sieci społecznych istniejących w ponadnarodowej przestrzeni, które mają zasadniczy wpływ na kierunki i natężenie migracji.

Opisując wpływ polityki państwa na migracje nie można zapominać, że jurysdykcja prawnopolityczna państwa nad jednostką także ma swoje określone konsekwencje. Kiedy jest ona „w procesie migracyjnym” to związek oparty na zwierzchnictwie państwa nad obywatelem przebywającym za granicą lub cudzoziemcem na jego terytorium jest jednym z kluczowych czynników mających wpływ na status i sytuację danej jednostki. Szczególnym przykładem są tutaj uchodźcy (oraz osoby objęte ochroną tymczasową), są oni odrębną kategorią migrantów, która została uznana przez prawo międzynarodowe (a zarazem i krajowe), podlegają jej osoby spełniające określone kryteria (będąc w sytuacji przekroczenia granicy z powodów zapisanych w konwencji genewskiej). Uchodźcy, podobnie bezpaństwowcy czyli osoby nie posiadające obywatelstwa żadnego państwa, są w związku ze swoją szczególną sytuacją pod specjalną opieką wspólnoty międzynarodowej.

Polityka migracyjna jako główny temat badawczy

Naturalnym tematem dla badaczy migracji o politologicznym rodowodzie jest polityka migracyjna (należy jednak podkreślić, że jest ona różnie rozumiana i definiowana). Mimo że wiele zostało napisane na temat wpływu polityki (i kontroli) państwa na procesy migracyjne, to zmierzenie i ocena realnych rezultatów tego wpływu wciąż nie jest prosta. Polityka państwa nie jest jedynym czynnikiem kształtującym migracje i nie wyjaśnia w sposób ostateczny różnic między państwami w ilości i rodzaju napływów. Ocena polityki migracyjnej jako czynnika mającego wpływ na procesy migracyjne nie jest wcale jednoznaczna. Według A. Zolberga jest ona bez wątpienia jednym z najważniejszych czynników oddziałujących na procesy migracyjne (Zolberg 1999). Inni podkreślają jednak, że „polityka nie wyjaśnia dlaczego ludzie migrują, ale wpływa na ich indywidualne wybory miejsc docelowych jako migrantów” (Lahav, Guirardon 2006:214). J. Hollifield (2000) jest z kolei zwolennikiem tezy o liberalnym państwie. Mówi ona, że wbrew cyklowi rozwoju gospodarczego, gry interesów, zmiennych nastrojów opinii publicznej, imigranci zdobyli określony status i związane z nim uprawnienia, dlatego też zdolność i możliwości państwa kontrolowania migracji są

² Przegląd najważniejszych koncepcji teoretycznych dotyczących procesów migracyjnych m.in. w: Górny, Kaczmarczyk (2003).

ograniczone przez prawo i instytucje. S. Castles (2004:858) sugeruje natomiast, że polityka migracyjna wyrasta z przekonania państwa (rządu), że napływy migracyjne można regulować podobnie jak wodę w kranie, kontrolując napływ przez odkręcanie lub zakręcanie kurka, co tymczasem oczywiście nie ma i nie może mieć miejsca w rzeczywistości, jako że migracje są złożonym procesem społecznym, a państwo ma ograniczone możliwości ich kontroli. G.F. Freeman (1998:2) stwierdza zaś, że celem teoretycznych rozważań dotyczących polityki migracyjnej powinna być analiza podobieństw i różnic polityk migracyjnych państw przyjmujących i wyjaśnienie utrzymującej się różnicy pomiędzy celami i efektami tych polityk, a także istniejących rozbieżności pomiędzy opinią publiczną na temat migracji a treścią polityki państwa wobec migracji. W związku z tym politolodzy według niego powinni podjąć wyzwanie wyjaśnienia przekonująco tych luk, szczególnie tej dotyczącej zależności pomiędzy działaniami politycznymi państwa a realnym napływem i zasobem imigrantów w czasie i przestrzeni. Wyzwanie to podjęto formułując założenia wspomnianej już wcześniej hipotezy „luki” oraz próbując wyjaśnić jej powody (Cornelius et al. 2004).

Samo pojęcie polityki migracyjnej jest traktowane jako konglomerat różnych polityk szczegółowych, adresowanych do określonych grup migrantów: polityka wobec migracji zarobkowych (kontekst rynku pracy), polityka integracyjna, naturalizacyjna, polityka wobec uchodźców, polityka repatriacyjna, polityka wobec migrantów o nieuregulowanym statusie, polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli, polityka wobec diaspory i inne. Każda z wyżej wymienionych działań ma inną logikę, mechanizmy, cele i przedmiot. T. Hammar (1985) odróżnił politykę kontroli od polityki migracyjnej, definiując tą pierwszą jako działania mające na celu regulację napływu (wjazdu i pobytu cudzoziemców), a drugą – działania integracyjne skierowane do tych już przebywających na terytorium państwa. Co więcej, polityka migracyjna i jej analiza jest traktowana w bardzo szerokiej perspektywie, jako część, wycinek działań o większym zasięgu i wpływie. Polityka migracyjna, zapewne nawet w większym stopniu niż inne polityki, jest warunkowana czynnikami geopolitycznymi z jednej oraz dynamiką wewnętrznego (narodowego) systemu politycznego z drugiej strony. Analizując politykę migracyjną należy więc umieścić ją w perspektywie innych polityk państwa: zagranicznej, bezpieczeństwa, gospodarczej, społecznej, etc. (Mitchel 1989). Wymaga to wyjścia poza tradycyjne ramy analizy i zastosowania interdyscyplinarnego podejścia w analizie polityki migracyjnej.

Literatura bogata jest w wyjaśnienia dotyczące rozwoju i wpływu polityki migracyjnej na procesy migracyjne oraz wzajemnych zależności pomiędzy polityką państwa a migracjami. Pośród innych dwa podejścia są warte podkreślenia. G.P. Freeman (1995, 2005) w swoich tekstach rozwija rozumienie polityki migracyjnej jako wypadkowej gry interesów. Państwo jest polem starcia zorganizowanych grup reprezentujących określone interesy, a polityka (w tym migracyjna) jest ich wypadkową, przy czym często grupy te popychają liberalne demokracje w kierunku aktywnej otwartej polityki migracyjnej, podczas gdy opinia publiczna jest za ograniczeniem napływu i restrykcyjnymi zasadami wjazdu.

Kształtowanie się kierunku i treści polityki migracyjnej można porównać do gry pomiędzy państwem a migrantami, gdzie państwo ustanawia jej reguły, a migranci są zmuszeni dostosować się do nich lub znaleźć istniejące szczeliny, by spełnić swoje migracyjne plany. Gracze (tak państwo, jak i migranci) reprezentują swoje określone partykularne interesy. Interesy w tej grze, podobnie jak sami gracze, mają charakter kolektywny lub indywidualny. Do podmiotów kolektywnych zaliczyć należy państwa (przyjmujące i wysyłające), społeczeństwa (przyjmujące i wysyłające), imigrantów jako zbiorowość; do podmiotów indywidualnych - migrantów jako jednostki, obywateli państwa przyjmującego i wysyłającego.

Do tradycyjnych grup interesu aktywnych w kreowaniu polityki migracyjnej należą także pracodawcy (przedsiębiorcy, farmerzy), związki zawodowe oraz organizacje środowisk imigranckich. Ich przedstawiciele wykorzystują kanały wpływów w systemie politycznym, lobbując za określonymi rozwiązaniami instytucjonalnymi na rzecz zmian w polityce migracyjnej bądź w kierunku rozwiązań sprzyjającym bądź ograniczającym napływy. Wszystkie wyżej wymienione grupy charakteryzuje różnorodność interesów. W debacie na temat polityki migracyjnej często wykorzystuje się pojęcie interesu narodowego, to co się pod nim kryje jest jednak definiowane różnie, w zależności od zajmowanego stanowiska. Przez zwolenników bardziej liberalnej polityki migracyjnej będzie ona uzasadniana obowiązkiem rozwoju dobrych stosunków z krajami sąsiednimi (które jednocześnie są krajami wysyłającymi), przeciwdziałaniem kryzysowi demograficznemu, potrzebami narodowego rynku pracy w okresie dynamicznego rozwoju gospodarczego, etc. Z kolei popierający bardziej restrykcyjne działania, ograniczające napływy migracyjne, interes narodowy będzie interpretowany jako zapewnienie bezpieczeństwa, spójności społecznej, ochrony rynku pracy i systemu socjalnego.

Pierwsze całościowe porównawcze publikacje na temat polityk migracyjnych w państwach europejskich pojawiły się na początku lat 90., eksplorujące rozwój polityki migracyjnej w narodowym kontekście europejskich państw imigracji (Thranhardt 1992; Baldwin-Edwards, Schain 1994). Od tamtej pory na temat polityki migracyjnej napisano już bardzo wiele. Wśród najważniejszych obszarów tematycznych związanych ściśle z polityką migracyjną, w których elementy analizy politologicznej występują najczęściej należy wyróżnić następujące:

- Wymiar instytucjonalny procesu tworzenia polityki migracyjnej, czyli analiza instytucji, które mają wpływ na proces tworzenia polityki migracyjnej. Należą do nich: zorganizowane grupy interesu (Cornelius, Rosenbaum 2005; Freeman 1995, 2001, 2002; Hansen 2000, McLaren 2001, Koopmans et al. 2005, Howard 2009), partie polityczne (Bade 2009; Messina 1989; Money 1999; Triadafilopoulos, Zaslove 2006), sądy (Guirardon 1997, 2001; Joppke 2001), związki zawodowe i pracodawców (Haus 2002; Watts 2001), administracja (Guirardon 2000, 2003), policja i służby bezpieczeństwa (Huysman 2006), lokalni aktorzy (Van der Leun 2003), grupy etniczne i imigranckie, organizacje społeczne, opinia publiczna (Lahav, Guirardon 2006; Giugni, Passy 2006). Szczególnie wątek partii politycznych okazał się tutaj interesujący, ich postawa wobec migracji oraz wpływ migracji na wzrost popularności radykalnej prawicy (Betz 1994; Givens, Luedtke 2005; Schain et al. 2002).

- Modele polityki migracyjnej (Entzinger 2000; Freeman 1995, 2005; Sciortino 2000; Meyers 2000, 2004; Boswell 2007). Ich twórcy prezentują typy polityk migracyjnych biorąc pod uwagę różnorodne zmienne (koszty, zyski, interesy, imperatywy funkcjonalne, poziom konfliktu politycznego, typy migracji napływowych i inne). Na ich tle ciekawo badawczo wydaje się hipoteza o konwergencji polityk migracyjnych rozwiniętych w różnych państwach narodowych, które korzystają z tego samego zestawu instrumentów i działań w celu kontroli migracji (Cornelius et al. 2004; Meyers 2002).

- Zagadnienie międzynarodowego (ponadnarodowego) reżimu migracyjnego, który pojawia się przede wszystkim w kontekście Unii Europejskiej jako nowy typ wielopoziomowego systemu zarządzania migracjami (Gosh 2003). Temat europeizacji polityki migracyjnej jako procesu harmonizacji różnych rozwiązań obecnych na poziomie narodowym staje się bardzo popularny, podobnie jak związek migracji z suwerennością i globalizacją (utrata kontroli nad granicami terytorialnymi i granicami wspólnoty narodowej) (Sassen 1996). Teza o denacjonalizacji polityki migracyjnej (Guirardon 2001b) wskazuje na dwa źródła tego procesu - państwo narodowe traci monopol kontroli przepływów migracyjnych nie tylko na

rzecz reżimu ponadnarodowego, ale także regionów i metropolii (poziomu lokalnego w zarządzaniu migracjami) (Matusz-Protasiewicz, Bromski 2010).

- Proces kształtowania się i treść polityki migracyjnej. Temat można rzecz *stricte* politologiczny, zawierający analizy rozwoju polityki migracyjnej od polityzacji kwestii migracji, zakres podmiotowy i przedmiotowy, po ocenę jej rezultatów i wpływ polityki migracyjnej na przepływy migracyjne, jako czynnik przyciągający *versus* hamujący oraz jego efekty (Cornelius et al. 2004).

Rozwój obszaru wspólnego dla politologii i badań nad migracjami poszerza się dynamicznie w różnych kierunkach. Spektrum zarysowane powyżej rozszerza się o perspektywy związane z procesami globalizacji, rozwojem międzynarodowego systemu prawnego i praw człowieka, problematyczną suwerennością państwa narodowego. Punkt ciężkości z państwa narodowego (przyjmującego i wysyłającego), które było naturalnym głównym aktorem w procesie migracyjnym, już dawno przesunął się na aktorów transnarodowych, w tym imigrantów (jako wynik procesu upodmiotowienia politycznego imigrantów). Co więcej, wspomniane poszerzenie nie dotyczy wyłącznie tematyki badań, przejawia się ono także w obszarze podjętych analiz; dominujący poziom analizy także uległ zmianie w kierunku wielopoziomowego podejścia, gdzie oprócz państwa docenia się rolę poziomu lokalnego i regionalnego (w tym metropolie miejskie) oraz poziomu ponadnarodowego (UE).

Migracje w analizie politologicznej – krótki przegląd stanu badań w Polsce

Pomimo tego, że uznaje się migracje jako jeden ze „szczególnie nośnych” obecnie obszarów badawczych także w politologii (Chodubski 2006:14), to nawet pobieżny przegląd literatury pozwala ocenić jak nieznaczna jest rzeczywista obecność migracji w badaniach politologicznych w Polsce. Charakteryzuje ją wąskie spektrum tematów oraz analiza oparta bardzo często na źródłach wtórnych. Stan ten jest naturalnie odbiciem faktu, że migracje były zjawiskiem, które raczej zajmowały miejsce nie w centrum, ale na obrzeżach zainteresowania polskiej politologii (Kropek 2004).

Badacze migracji, w których dziełach pojawiają się wątki analizy politologicznej, bardzo często reprezentują dyscypliny pokrewne – socjologię, prawo, historię czy ekonomię. Włączyli oni w obszar swoich zainteresowań i analiz również kwestie związane z instytucją państwa, polityką migracyjną, instytucjami, doceniając ich rolę jako czynników kreujących procesy migracyjne w Polsce, dużo później politycznym aspektem migracji zainteresowali się sami politolodzy. Pod tym względem rozwój badań migracyjnych w Polsce uwzględniających analizę politologiczną powtórzył schemat wspomniany już wcześniej w opisie rozwoju studiów nad migracjami w nauce europejskiej: do badań migracji analiza politologiczna została włączona przez reprezentantów innych dyscyplin naukowych, zanim te stały się przedmiotem zainteresowania samych politologów.

Pierwsze publikacje w okresie po 1989 roku, który oznaczał symboliczny koniec zamkniętych granic i ścisłej kontroli przepływów, skupiały się przede wszystkim na zmianach w systemie prawnym i instytucjonalnym. Było to naturalnie związane z faktem, że w tym czasie powstawały lub nowelizowane były najważniejsze akty prawne i dokumenty porządkujące kwestie związane z napływem i pobytem cudzoziemców w Polsce, tym samym wytyczając kierunek polskiej polityki migracyjnej. Państwo polskie musiało na nowo zdefiniować zasady wjazdu i pobytu cudzoziemców na swoim terytorium oraz włączyć się w regionalny i światowy system prawno-polityczny regulujący przepływy migracyjne. Ilość tekstów dotyczących *stricte* polityki migracyjnej była początkowo dość skromna (zob. Anioł 1992;

Okólski 1994; Korcelli 1994; Łodziński 1995; 1997; 1999), nie rzadko autorami byli sami jej współtwórcy (Lewandowski, Szonert 1997; Szonert 1999). Należy także podkreślić, że oprócz waloru informacyjnego, nie często można było odnaleźć tamże wątki teoretyczne czy koncepcyjne. Jako jeden z powodów uzasadniających taki stan rzeczy można wskazać fakt, że był to szczególny czas „nowego otwarcia”, które dotyczyło nie tylko transformacji samego państwa, ale także nauki, w tym nauk społecznych, a w szczególności politologii. Musiała ona jako dyscyplina naukowa wyzwolić się na dobre z okowów marksizmu-leninizmu i nadażyć za współczesnymi nurtami w nauce o państwie i prawie oraz nadrobić opóźnienie w inkorporacji nowych koncepcji, teorii, ale przede wszystkim zmienić sposób myślenia o państwie i procesie tworzenia polityki.

Pomimo tego pojawiały się w literaturze bardzo inspirujące wątki koncepcyjne. W szczególności należy podkreślić bardzo ważny trop dotyczący doktryny migracyjnej oraz jej roli w tworzeniu i rozwoju polityki migracyjnej (Głąbicka et al. 1998). Teza, że żadna polityka nie może być efektywna w długim okresie czasu, jeśli nie jest oparta na przemyślanej strategii, która wyznacza cele, zasady i scenariusze polityki migracyjnej okazała się ważną inspiracją dla innych (Lesińska 2010a).

Obecność elementów analizy politologicznej widoczna jest szczególnie wyraźnie w dwóch obszarach tematycznych. Dotyczą one po pierwsze polityki migracyjnej i jej elementów składowych, po drugie zaś diaspory polskiej (Polonii) i politycznego wymiaru jej działalności.³

Wśród analiz poruszających wątek polskiej polityki migracyjnej zdecydowanie należy wyróżnić okres tzw. europeizacji polskiej polityki migracyjnej, który nie tylko okazał się jednym z kamieni milowych w jej rozwoju, ale także miał kluczowe znaczenie dla obecności tego tematu w badaniach nad migracjami. Można zaryzykować tezę, że był to ten czas, kiedy analiza politologiczna zagościła świadomie i na dobre jako podejście badawcze w obszarze studiów migracyjnych. Okres przystosowywania się systemu prawno-instytucjonalnego do struktur europejskich okazał się żyznym polem eksploracji dla politologów (Duszczyk 2002; Duszczyk et al. 2010; Iglicka et al. 2005; Kicinger et al. 2007, Kicinger 2009; Weinar 2003, 2006). W szczególności należy wskazać tutaj na analizę A. Weinar (2006), która nie tylko wprowadziła i rozwinęła na gruncie polskim koncepcję konwergencji polityk i europeizacji jako jej skutku, ale przeprowadziła także pogłębione i wnikliwe badanie tego procesu na przykładzie polskiej polityki migracyjnej z wykorzystaniem metod analizy dyskursu politycznego i medialnego w tym debat parlamentarnych oraz opinii środowiska pozarządowego i ekspertów.

Poza silnie obecnym wątkiem europeizacji polskiej polityki migracyjnej, na uwagę zasługują także próby pogłębionej analizy skupiające się na roli instytucjonalnych aktorów, wewnątrz- i zewnątrz-systemowych determinantów oraz uwarunkowań wyjaśniających proces jej

³ Autorka ma pełną świadomość, że przedstawiony w tym rozdziale przegląd głównych tematów oraz literatury zdecydowanie nie jest wyczerpujący. Celem głównym było jedynie wskazanie na ogólne kierunki i ścieżki, przygotowanie zestawienia obejmującego całościowy przegląd literatury przekraczałoby cel i możliwości tego tekstu. Przegląd obejmuje publikacje od początku lat 90.; nie zostały w nim także uwzględnione m.in. raporty i analizy przygotowywane przez niezależne ośrodki publiczne, które niejednokrotnie również zawierają wątki analizujące politykę migracyjną (w szczególności należy tutaj wymienić publikacje Instytutu Spraw Publicznych oraz Centrum Stosunków Międzynarodowych, a wśród nich m.in.: Duszczyk, Poprzęcka 2000; Frelak 2005; Frelak, Klaus 2007; Kaźmierkiewicz 2007; Iglicka 2003; Iglicka et al. 2003; Weinar 2005). Pogłębiony przegląd badań i publikacji dotyczących migracji w Polsce do 2007 roku (w tym dotyczących polityki migracyjnej) został opublikowany przez A. Kicingera i A. Weinar (2007).

tworzenia (Kępińska, Stola 2004; *Raport...* 2004; Kicinger 2005b; Kicinger, Koryś 2010) oraz podejmowane próby koncepcyjne na podstawie analiz innych krajów imigracji (Duszczyk 2008).

Na tle innych należy także podkreślić próbę analizy polityki migracyjnej jako jednego z kluczowych czynników wpływu w procesie zmiany statusu migracyjnego Polski z kraju emigracyjnego w kraj emigracyjno-imigracyjny (Duszczyk et al. 2010). Autorzy przyjęli także kilka głównych założeń. Wiodącym jest hipoteza, że polityka migracyjna odgrywa, obok rynku pracy oraz obecnych wzorców integracji, bardzo ważną funkcję w procesie transformacji statusu migracyjnego państwa w kraj imigracji, spełniając rolę przyciągającą albo hamującą napływy migracyjne. Autorzy postawili także hipotezę, że rozwój polityki migracyjnej następuje w sposób ewolucyjny w kierunku dojrzałego systemu migracyjnego. W tym procesie dużą rolę odgrywa proces „uczenia się” – korzystania z doświadczeń innych bardziej dojrzałych krajów imigracji. Jednym z wniosków płynących z takiej lekcji jest bez wątpienia to, że imigracja jest zjawiskiem nieuniknionym dla państw o dynamicznie rozwijającej się gospodarce i rynku pracy, a jednocześnie wymaga intensywnych wysiłków związanych z takimi działaniami jak ograniczenie migracji nielegalnej, uregulowanie dostępu cudzoziemców do krajowego rynku pracy oraz implementacja planowej polityki integracyjnej. W podsumowaniu analizy zwrócono uwagę na fakt, że polską politykę migracyjną na obecnym etapie rozwoju można określić jako „zbiór decyzji podjętych *ad hoc* i działań realizowanych *post factum*”, gdzie czynniki dynamizujące jej rozwój mają swoje źródło bardziej w systemie międzynarodowym niż wewnętrznym (Lesińska 2010b:122). Dodatkowo widoczny jest brak szerszej debaty publicznej i politycznej na temat migracji, co z jednej strony może stanowić czynnik ułatwiający jej implementację w praktyce (polityka za zamkniętymi drzwiami), z drugiej strony jednak może ją utrudniać, kiedy brak akceptacji społecznej stanie się barierą w jej dalszym rozwoju.

Powszechne założenie, że jednym z najsilniejszych czynników determinujących rozwój polityki migracyjnej jest ogólna sytuacja ekonomiczna i popyt na pracowników cudzoziemskich, stanowiło podstawę analizy polityki migracyjnej w połączeniu z procesami zachodzącymi w polskiej gospodarce, w szczególności zaś na krajowym rynku pracy. Obecne w analizach stały się wątki dopuszczenia i obecności pracowników cudzoziemskich (Grabowska –Lusińska, Żylicz 2008), liberalizacji obowiązujących rozwiązań w perspektywie pojawiających się braków na polskim rynku pracy (Kaczmarczyk, Okólski 2005, 2008), a także możliwych działań państwa w odpowiedzi na nierejestrowaną pracę cudzoziemców (Kicinger, Kloc-Nowak 2008; Kicinger 2010). Interesującym okazał się także wątek procesu implementacji uproszczonego systemu zatrudniania cudzoziemców (tzw. systemu oświadczeń pracodawców) w perspektywie praktyki tworzenia polityki w Polsce i roli grup interesu (Szczepański 2010a).

Innym obszarem tematycznym, w jakim elementy analizy politologicznej są także obecne, jest polityka adresowana do grup napływowych, w tym wobec uchodźców (Szonert 1999; Kaczmarczyk 2001; Florczak 2003; Oleksiewicz 2006), a w szczególności wobec repatriantów. Okres aktywnej polityki państwa wobec osób pochodzenia polskiego mającej na celu systemowe wsparcie ich powrotu do ojczyzny, jaki miał miejsce w drugiej połowie lat 90., spowodował nie tylko faktyczny napływ repatriantów do Polski, ale wzbudził także spore zainteresowanie badaczy migracji tym tematem (Iglicka 1998; Hut 2002). Jednocześnie temat repatriacji, w szczególności w okresie uchwalania Karty Polaka w 2007 roku, był przedmiotem intensywnej debaty w parlamencie, często w szerszym kontekście polityki wobec polskiej diaspory (Madera 2006; Jagielski, Pudzianowska 2008). Tematem, który także stał się mocno obecny w badaniach migracyjnych było obywatelstwo i polityka naturalizacji w Polsce (Górny 2001; Górny et al. 2003, 2007; Górny, Pudzianowska 2009).

Nie dziwi fakt, że ze względu na charakter Polski jako kraju tradycyjnie emigracyjnego, właśnie temat polityki emigracyjnej jak i działań państwa wobec diaspory polskiej stał się ważnym wątkiem w badaniach, co znajduje także swoje odzwierciedlenie w bogatej literaturze. Przedmiotem analizy stała się przede wszystkim polityka emigracyjna w aspekcie historycznym (Kicinger 2005a; Machcewicz 1999; Stola 2010; Walaszek 2001), emigracja jako zjawisko polityczne (Chodubski 1992), polityka Polski wobec diaspory oraz działania polityczne Polonii wobec państwa polskiego w okresie przed i powojennym (Chodubski 2001; Friszke 1999; Machcewicz 1999; Karkowski 2010); charakter diaspory i wewnętrzne podziały polityczne (Roman 2001), także wśród nowej fali emigracyjnej (Garapich 2009).

Ważnym przedłużeniem wątku polskiej diaspory jest temat polityki państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli (Duszczyk 2007; Iglicka 2010; Lesińska 2010c). Zainteresowanie się tym tematem na gruncie polskim miało związek przede wszystkim ze zjawiskiem powrotów Polaków fali powojennej spowodowanych kryzysem ekonomicznym w Europie oraz aktywnością rządu polskiego mającą na celu wsparcie osób powracających do ojczyzny (Szczepański 2010b).

Należy także zwrócić uwagę na praktyczny wymiar badań poświęconych polityce migracyjnej, czyli rekomendacje polityczne. Powstają one w efekcie porównania analizy stanu obecnego ze stanem pożądanym, a ich celem jest wskazanie sposobu przez podjęcie określonych działań, by zniwelować istniejącą lukę. Rekomendacje polityczne często są przygotowywane jako wynik projektów badawczych, powstają także na zamówienie ciał administracyjnych (m.in. w: *Raport...* 2004; Grabowska –Lusińska, Żylicz 2008; Kaczmarczyk, Okólski 2008; Lesińska, Stefańska, Szulecka 2010).

Podsumowując należy zauważyć, że elementy analizy politologicznej są silnie obecne w polskich badaniach migracyjnych, przede wszystkim jednak w wykonaniu reprezentantów dziedzin pokrewnych; większość autorów dzieł przytoczonych w wyżej przedstawionym przeglądzie nie jest politologami.

Migracje jako temat badawczy nie zajmują wiele miejsca w dorobku polskiej politologii. W sposób szczególnie ten brak widoczny jest w polskich czasopismach politologicznych, gdzie z wielkim trudem można odnaleźć zaledwie kilka artykułów, w których migracje byłyby wiodącym tematem analizy⁴, na tym tle zdecydowanie wyróżnia się „*Polityka Społeczna*”⁵. Analizując tymczasem treść najważniejszego czasopisma środowiska badaczy migracji w Polsce – „*Studiów Migracyjnych – Przeglądu Polonijnego*” (wcześniej „*Przeglądu Polonijnego*”), zwraca uwagę regularna obecność analiz z wykorzystaniem analizy politologicznej.

Pomimo zwiększającej się dynamicznie badań i publikacji w sensie ilościowym, świadczącym o rosnącym zainteresowaniu to niewiele jest prób propozycji teoretycznych, badań źródłowych, analitycznych podstaw koncepcyjnych. Zamiast rzetelnej pogłębionej refleksji dominuje powierzchowny opis oparty na podstawie analiz źródeł wtórnych, wywiadach z ekspertami i przedstawicielami administracji. Co więcej wciąż widoczny jest niedostatek badań porównawczych. Polskie badania migracyjne są w większości skoncentrowane na narodowym podwórku, bez prób ujęcia zjawiska w szerszym regionalnym czy europejskim

⁴ Wniosek ten sformułowany został na podstawie przeglądu treści trzech wybranych polskich czasopism politologicznych: „*Atheneum. Polskie Studia Politologiczne*” (Polskie Towarzystwo Politologiczne i UMK Toruń) zeszyty 1997-2010, „*Przeglądu Politologicznego*” (UAM Poznań), zeszyty 1996-2010, oraz „*Studiów Politycznych*” (Instytut Studiów Politycznych PAN i Collegium Civitas) zeszyty 1992-2010.

⁵ „*Polityka Społeczna*” jest periodykiem Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, wydawanym przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Cztery numery zostały poświęcone w całości problematyce migracji: 5-5/2000, 3/2004, 11-12/2008.

kontekście. Zazwyczaj wyjście poza perspektywę narodową i próby porównawcze są następstwem udziału w międzynarodowych projektach badawczych. Jedną z ambitnych prób analizy porównawczej polityk migracyjnych w aspekcie regionalnym (państw Europy środkowo-wschodniej) została podjęta przez zespół badawczy OBM UW w ramach międzynarodowego projektu IDEA (Lesińska, Stefańska, Szulecka 2011)⁶.

Potencjał analizy politologicznej w badaniach migracyjnych

Przedstawiony powyżej (choć pobieżny) rozwój badań migracyjnych, gdzie analiza politologiczna była wyraźnie obecna, wskazuje jednoznacznie na jej spory potencjał który, w szczególności w polskiej nauce, nie jest do tej pory wystarczająco wykorzystany. Poniżej chciałabym wskazać i omówić kilka postulatów dotyczących rozwoju badań nad migracjami na gruncie polskiej politologii.

Postulat I. Poszerzenie spektrum tematycznego

Biorąc pod uwagę specyficzny status migracyjny Polski - jako będącego w procesie transformacji z kraju emigracji w kraj emigracyjno-imigracyjny (zob. Górny et al. 2010) - wśród wielu tematów, które są nie tylko ważnymi zagadnieniami badawczymi, ale także wyjątkowo ciekawymi i inspirującymi dla polskich politologów, zasługującym na ich uwagę jest proces polityzacji migracji oraz partycypacja polityczna diaspory.

Polityzacja migracji

Ogólnie mówiąc, mianem polityzacji migracji określa się proces, w którym dane zjawisko społeczne zyskuje miano kwestii politycznej, czyli staje się przedmiotem nie tylko uregulowań państwa, a także szerokiej debaty w sferze politycznej i publicznej. Moment i przebieg polityzacji w danym państwie zależy nie tylko od ilościowego i jakościowego charakteru napływów, ale także cech systemu politycznego i jego aktorów, jego otoczenia międzynarodowego i uwarunkowań historycznych. Można wskazać określone etapy we wstępnej fazie procesu polityzacji; w wersji modelowej będzie to uznanie podmiotowości imigrantów jako grupy, która później staje się przedmiotem debaty publicznej i politycznej (inicjowana jest ona często pojawieniem się kryzysu ekonomicznego), a w konsekwencji imigracja staje się jednym z głównych tematów zainteresowania polityków, programów partii i kampanii wyborczych. Taki proces miał miejsce w państwach Europy zachodniej i południowej w latach 80. i 90. (Boswell 2003; Geddes 2003). Niejednokrotnie stosunek do imigracji jest jednym z najważniejszych tematów toczących się kampanii przedwyborczych, polaryzujących nie tylko sceną polityczną, ale i społeczeństwo. Ciekawym staje się pytanie o początek tego procesu, o warunki inicjujące jakie muszą się pojawić, jak również podobieństwa i różnice procesu polityzacji w krajach imigracji.

Szczególnie ciekawym wątkiem związanym z tematem polityzacji migracji, który można określić jako *stricte* politologiczny, jest związek pomiędzy migracjami a partiami politycznymi. Partie polityczne pozostawały przez długi czas poza zainteresowaniem politologii w kontekście migracji (Hoskin 1991: 41-42). Dopiero stosunkowo niedawno zwrócono na nie uwagę, sformułowano i poddano weryfikacji dwie ważne hipotezy: 1) partie polityczne mają określony wpływ na tworzenie polityki migracyjnej (szczególnie na etapie jej

⁶ Szczegóły o projekcie IDEA (Kraje Śródziemnomorskie i Europy Środkowo-Wschodniej jako nowe kraje imigracyjne w Unii Europejskiej) można znaleźć na stronie: <http://www.idea6fp.uw.edu.pl>

konceptualizacji) oraz 2) dyskurs na temat migracji jest czynnikiem mobilizującym system partyjny.

Odkąd partie polityczne wprowadziły wątek migracji do kampanii wyborczej, stał się on jednym z ważniejszych kwestii podnoszonych w wyborach, polaryzującym opinię publiczną, a tym samym cały system partyjny i polityczny. Tak stało się we Francji, Niemczech, Austrii czy Holandii, kiedy stosunek do imigracji i imigrantów oraz wizja polityki migracyjnej stały się jedną z najważniejszych kwestii obecnych w kampaniach wyborczych począwszy od początku lat 90. Odwołanie się do migracji powoduje ruch całego systemu partyjnego na prawo, w sensie retoryki wyborczej, radykalizacji postulatów, planów zmian w polityce wobec imigracji w kierunku bardziej restrykcyjnej kontroli. Wątek wpływu procesów imigracji stał się silnie obecny w analizach dotyczących prawicowego populizmu i wzrostu popularności radykalnej prawicy w latach 90. (Schain 1988; Schain et al. 2002), podobnie jak zjawisko antyimigranckiego populizmu oraz jego wpływu na politykę migracyjną, a także na system partyjny i polityczny oraz kampanie wyborcze (Bade 2009).

Analiza przeprowadzona na przykładzie trzech krajów (Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii) na przestrzeni dwunastu lat (1990-2002) potwierdziła założone hipotezy, że 1) kiedy następuje widoczne zainteresowanie opinii publicznej kwestią migracji (przejawia się to np. w ilości tytułów i audycji w mediach), polityka migracyjna zaczyna być bardziej restrykcyjna oraz 2) lewicowe rządy bardziej skłonne do prowadzenia liberalnej polityki integracyjnej (w stosunku do już zamieszkałych imigrantów), ale jednocześnie w równym stopniu co partie prawicowe prowadzą restrykcyjną politykę kontroli (admisji i pobytu) (Givens, Luedtke 2005). Według autorów nie można jednak w sposób przekonujący potwierdzić bezpośredniej zależności pomiędzy sytuacją gospodarczą (poziomem PKB, wzrostem bezrobocia) oraz napływem imigrantów a prowadzeniem bardziej restrykcyjnej polityki migracyjnej.

Wątki dotyczące polityzacji migracji wydają się szczególnie interesujące w przypadku krajów, w których podobnie jak w Polsce, polityka migracyjna tworzona w zaciszu gabinetów i pozostająca domeną administracji nie doczekała się jeszcze szerszej debaty politycznej, ani tym bardziej publicznej. Imigracja nie jest do tej pory źródłem sporu politycznego, trudno więc oczekiwać, że podmiotem inicjującym polityzację migracji będzie w najbliższej przyszłości partia polityczna, grupa interesu, czy sami imigranci. Być może będzie nim sama administracja, a długo oczekiwane upublicznienie dokumentu precyzującego założenia polskiej polityki migracyjnej będzie początkiem szerszej publicznej debaty na temat obecności i roli imigrantów w Polsce. Politolodzy polscy mają tym samym wyjątkową okazję, by badać proces polityzacji migracji (a także rozwój samej polityki migracyjnej) na bieżąco, w trakcie jego trwania, a nie – jak ma to zazwyczaj miejsce – retrospektywnie.

Partycypacja polityczna diaspory

Biorąc pod uwagę ilościową i jakościową charakterystykę emigracji polskiej, jest to naturalny temat badawczy na gruncie analizy politologicznej.

Imigranci, o ile są traktowani jako potencjalni wyborcy, stają się grupą docelową działań partii politycznych, szczególnie na poziomie tych okręgów wyborczych, gdzie ich liczebność jest wysoka. Zabieganie o ich głosy (szczególnie partii lewicowych) ma wpływ na konstruowanie kampanii wyborczych. Nie tyle odnosi się to do nowych imigrantów, gdyż ci – o ile posiadają uprawnienia wyborcze – zazwyczaj z nich nie korzystają (frekwencja wyborcza wśród imigrantów jest niewielka). Ich wpływ na wyniki wyborów w kraju zamieszkania może jedynie być znaczący jedynie w przypadku jednomandatowego systemu wyborczego, kiedy są oni skupieni w określonych okręgach wyborczych oraz faktycznie masowo wezmą udział w wyborach. Za to wspólnoty imigranckie w szerokim znaczeniu

(włączając naturalizowanych imigrantów oraz drugie pokolenie) mogą okazać się wpływową grupą wyborców, stając się tym samym celem kampanii wyborczych partii politycznych (Schain 2009).

W analizie mobilizacji wspólnot imigrantów wykorzystuje się model struktury możliwości politycznych (*political opportunity structure*, POS). Model ten okazał się użyteczny w wyjaśnieniu procesu podczas którego grupy próbują uzyskać wpływ na system polityczny i udział we władzy, stąd jest on obecnie jednym z najczęściej stosowanych w analizach ruchów społecznych (McAdam, MacCarthy, Zald 1996; Opp 2009). Na treść struktury możliwości politycznych składają się te elementy politycznej i społecznej rzeczywistości, które mają największy wpływ na mobilizację danej grupy do działania politycznego; jest ona w bezpośredni sposób uzależniona od takich czynników jak sposób organizacji i stopień otwartości systemu politycznego, system instytucjonalny, charakter i poziom kultury politycznej wspólnoty politycznej, zdolność państwa do działań represyjnych i inne. Struktura możliwości politycznych, na którą składają się nie tylko formalno-prawne elementy, ale także nieformalne zachowania oraz kontekst społeczno-kulturowy, otwiera drogę do politycznego działania danej grupy lub ją skutecznie blokuje.

Wielość i różnorodność elementów, które przez wielu autorów są wskazywane jako tworzące zawartość struktury możliwości politycznych (kultura, instytucje, struktura społeczna, system decyzyjny i inne) jest wskazywana jako słabość tego podejścia. Jak zauważają W. Gamson i D. Meyer (1996) model używany by wyjaśnić tak wiele, może w konsekwencji nie wyjaśnić nic; apelują więc oni o rozważną konkretyzację treści struktury możliwości politycznych. Pomimo tego, że model struktury możliwości politycznych skupia się na pytaniu jak zachodzi proces mobilizacji a nie dlaczego, to ma on walor eksplanacyjny i predykcyjny w analizie kolektywnej partycypacji imigrantów oraz imigranckich organizacji w procesach politycznych.

Model ten okazał się użyteczny w badaniach aktywności politycznej i publicznej wspólnot imigranckich (Ireland 1994; Koopmans, Statham 2000; Koopmans 2004; Koopmans et al. 2005). R. Koopmans et al. (2005) w projekcie badawczym dotyczącym mobilizacji wspólnot imigranckich, jak i mobilizacji wokół tematu imigracji, który objął pięć krajów europejskich, wykorzystany został model struktury możliwości politycznych pogłębiony o analizę formułowania roszczeń/żądań politycznych w sferze publicznej (*policy claiming making*), na nią składała się m.in. analiza dyskursu poprzez zawartość prasy, treści organizowanych wydarzeń, jak konferencje prasowe czy akcje protestacyjne. Głównym założeniem badania było, że każde kolektywne działanie grupy społecznej jest częścią większego procesu kształtowanego przez możliwości i ograniczenia środowiska politycznego (Koopmans et al. 2005: 16). Wyniki analizy podważają tradycyjne założenia; powszechnie uważa się, że w przypadku wspólnot imigranckich charakter struktury społeczno-kulturowej społeczeństwa przyjmującego oraz cechy samej wspólnoty imigranckiej i państwa pochodzenia determinują zaistnienie i przebieg procesu mobilizacji imigrantów. Analiza R. Koopmansa i innych wskazuje, że ten obraz jest bardziej zróżnicowany: wzorce mobilizacji różnych grup etnicznych w tym samym kraju mogą być podobne, ale te same grupy mogą zachowywać się inaczej w różnych krajach osiedlenia, tak więc znaczenie wpływu kultury politycznej kraju pochodzenia nie jest kluczowe. Według autorów nie można także przekonująco udowodnić, że istnieje bezpośredni związek pomiędzy aktywnością radykalnej prawicy a poziomem napływu imigrantów czy zmiennymi społeczno-ekonomicznymi.

Uczestnictwo Polaków mieszkających za granicą w życiu politycznym i publicznym kraju zamieszkania jest tematem, który zdecydowanie zasługuje na głębszą analizę. Co prawda, jak zostało to już zauważone powyżej, istnieje literatura na temat stowarzyszeń polonijnych i ich roli, szczególnie jako opozycji w okresie PRL, ale potraktowane są one raczej z perspektywy

historycznej, jako część życia określonej grupy jaką jest Polonia. Brak jest zdecydowanie pogłębionej perspektywy politologicznej, dzięki której uwaga skupiłaby się na współczesnej diasporze polskiej i jej instytucjonalnej reprezentacji jako podmiocie politycznym, aktywnym aktorze systemu politycznego, gdzie przedmiotem analizy i oceny byłoby działania, a przede wszystkim realny wpływ diaspory na rzeczywistość polityczną tak Polski, jak i państw docelowych.

Postulat II. Świadome podejście interdyscyplinarne

Wielu autorów głosi potrzebę rozwoju interdyscyplinarności w nauce, w szczególności zaś postulat ten dotyczy takich obszarów jak badania migracyjne, charakteryzujących się wielką dynamiką i złożonością (Bommes, Morawska 2005; Brettell, Hollifield 2000). Podejście zawężone do jednej dyscypliny naukowej nie ma szans wyjaśnić w pełni i przekonujący sposób takich procesów jak migracje, wymaga to dialogu i wzajemnej inspiracji pomiędzy różnymi dyscyplinami. Świadome interdyscyplinarne podejście oznaczać powinno nie tylko bezkrytyczne i bezwarunkowe zapożyczanie teorii, koncepcji i metod charakterystycznych dla innych dyscyplin naukowych, ale czerpanie z ich osiągnięć dla twórczego rozwoju własnej metody.

Specjalny numer branżowego *Journal of Ethnic and Migration Studies* (2008, vol. 34/4) poświęcony został interdyscyplinarności w badaniach migracji, ze szczególnym uwzględnieniem wzajemnych związków między ekonomią polityczną, politologią i socjologią. Dyscypliny te na gruncie badań migracji przenikają się coraz silniej i korzystają ze swojego dorobku i charakterystycznego podejścia. Jest to naturalny proces, w którym - tak jak migracje są w relacji równocześnie ze strukturami państwa, gospodarki (ryнку pracy) i społeczeństwa - tak ich analiza musi uwzględniać bardzo rozległą płaszczyznę wzajemnych wpływów poprzez inkorporację podejść rozwiniętych na pograniczach poszczególnych dyscyplin.

Szczególnie niedocenione są możliwości jakie daje uwzględnienie analizy politologicznej przez ekonomistów, a także osiągnięć ekonomii przez politologów w badaniach migracji. Podczas gdy pierwsi nie uwzględniają w wystarczającym stopniu wpływu polityki i instytucji państwa, tak drudzy nie integrują w swoich badaniach w sposób systematyczny ekonomicznych koncepcji (Cornelius, Rosenbaum 2005; Freeman, Kessler 2008). G.P. Freeman i A.E. Kessler (2008:656) podkreślają, że obie dyscypliny mogą się wzajemnie doskonale uzupełniać. Ekonomia rozwinęła złożone i bardzo obiecujące teorie, koncepcje i empiryczne metody, które powinno się wykorzystać przy analizie polityki migracyjnej (oparte na teorii racjonalnego wyboru czy preferencji), politologia wyspecjalizowała się zaś w analizie instytucji i procesów, jakie nadają kształt i kierunek ekonomicznym i poza ekonomicznym preferencjom przekształcając je w polityczne decyzje i działania. Konkludując, wspomniani autorzy zauważają, że podejście ekonomiczne w badaniach migracji pozbawione politycznych wymiarów jak i analizy politologiczne, które z kolei pomijają rolę systemu ekonomicznego ryzykują tym, że okażą się naiwne i niekompletne (Freeman, Kessler 2008:656). Postulują za to, by w badaniach migracji systematycznie zintegrować koncepcje wywodzące się z obu dyscyplin, wykorzystać i twórczo połączyć podejścia zorientowane na państwo, instytucje i grupy interesu z ekonomicznymi modelami, których źródłem są teorie rynku pracy, międzynarodowego handlu i finansów publicznych, omawiając szerzej w swoim artykule możliwości jakie niesie ze sobą takie interdyscyplinarne podejście.

Jednak, jak zauważają Boswell i Mueser (2008:527), „luka pomiędzy sformalizowanymi idealnymi modelami ekonomistów a podejściem do migracji adoptowanymi przez innych

przedstawiciele nauk społecznych może równie dobrze pozostać albo nawet ulec pogłębieniu. Ekonomiści pozostaną bez wątplenia pewni tego, że ich podejście jest dominujące”. Z pewnością, by potencjał interdyscyplinarności mógł być wykorzystany, wymagana jest otwartość badawcza, ciekawość i gotowość do poszukiwań „nowego”.

Wnioski

Politologia jest nadal dyscypliną będącą w nieustannym rozwoju, w którym zauważyć można „swoista antynomie”, z jednej strony dąży ona w kierunku samodzielnej odrębnej dyscypliny, z drugiej zaś poddaje się silnie wpływom innych dyscyplin (Chodubski 2006:25). Emancypacja z roli ograniczonej do dyscypliny pomocniczej w kierunku samodzielnej i odrębnej dziedziny nauki, jaka miała miejsce w przypadku politologii powinna także nastąpić na gruncie badań migracyjnych. Warunkiem jest aktywność samych politologów, konieczność rozszerzenia refleksji teoretycznej o konteksty metodologiczne, a przede wszystkim potrzeba podniesienia metodologicznej świadomości i odpowiedzialności badaczy. Postulując kierunki jej rozwoju, należy wskazać przede wszystkim na potrzebę wniesienia do badań nad migracjami konceptualnego i teoretycznego aparatu, by politologia uczestniczyła na równi w ich rozwoju, który na tak długo pozostawiony był wpływowi „siostrzanych dyscyplin” – ekonomii czy socjologii. Wyzwaniem dla politologów jest „udowodnienie, że państwo i polityka ma znaczenie i rozwinąć teorię międzynarodowych migracji, które uwzględnią polityczne zmienne” (Hollifield 2000:173).

Pomimo przedstawionych powyżej licznych i ciekawych prób wypracowania holistycznej teorii polityki migracyjnej nie można wskazać na taką, która przeszła by zwycięsko przez test empirii (sprawdzalności). Widoczna jest słabość teoretycznej analizy, skupienie się na powierzchownym opisie oraz brak pogłębionej interpretacji. Zadanie w postaci wyjaśnienia i przewidywania roli państwa w przebiegu procesów migracyjnych, dynamiki polityki migracyjnej, warunków inkluzji politycznej imigrantów w różnych wspólnotach państwowych oraz roli migracji w stosunkach międzynarodowych jest nadal aktualne dla politologów migracji. Także wezwanie i wyzwanie interdyscyplinarnych badań włączających analizę politologiczną staje się jak najbardziej aktualne i pożądane. Sami politolodzy zaś powinni aktywniej wykorzystywać możliwości jakie dają dyscypliny pokrewne, szczególnie ekonomia polityczna. Jak zostało to obrazowo ujęte, „polityczna ekonomia w analizie polityki migracyjnej jest żyznym polem, niestety rzadko uprawianym” (Freeman, Kessler 2008:673).

Zestawiając dorobek europejski w zakresie obecności analizy politologicznej w badaniach migracyjnych i migracji jako tematu w politologii, nie ma wątpliwości że istnieje luka która wymaga uzupełnienia, a w szczególności widoczny jest niewykorzystany potencjał w przypadku polskiej nauki. Zaległości, które należy nadrobić w najbliższej przyszłości, dotyczą przede wszystkim obszaru teoretycznego, koncepcyjnego i analitycznego z użyciem metod i narzędzi wypracowanych w dorobku europejskim i światowym.

Jestem przekonana, że w najbliższej przyszłości nastąpi dynamiczny rozwój badań nad migracjami przez politologów w Polsce. Po pierwsze, jak zostało to już wcześniej podkreślone, jest w tym względzie wiele do nadrobienia. Po drugie, zauważalny jest wzrost świadomości i zainteresowania badaniami i ich wynikami, tak przez ośrodki akademickie, jak i kręgi administracyjne, polityczne i media. Należy tym samym zwrócić uwagę na pewne poważne wyzwanie, które ściśle wiąże się z politologicznym podejściem do badań nad migracjami, mianowicie praktyczne wykorzystanie badań i ich wyników. Można postawić tezę, że jak rzadko które podejście do badań migracji, analiza politologiczna łączy w sobie element na pograniczu nauki i praktyki, gdzie wnioski z badań mogą być dość prosto

przełożone na listę rekomendacji politycznych dla osób za politykę migracyjną odpowiedzialnych (abstrahując od jakości i precyzji tychże rekomendacji, jak i realnych możliwości, a także gotowości do ich implementacji). Wszak wdrożenie pewnych działań wymaga ostatecznie silnej woli i możliwości ich podjęcia.

Literatura

- Anioł W. 1992. *Migracje międzynarodowe a bezpieczeństwo europejskie*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Bade T. (red.). 2009. *Immigration and Integration Policy in Europe. Why Politics - and the Centre Right - Matters*. London, New York: Routledge.
- Baldwin-Edwards M., M. Schain (red.). 1994. *The Politics of Immigration in Western Europe*.
- Bauböck R. 1994. *Transnational Citizenship. Membership and Rights in International Migration*. Aldershot: Edward Elgar.
- Betz H.-G. 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St Martin's Press.
- Bigo D., E. Guild (red.). 2005. *Controlling Frontiers. Free Movement Into and Within Europe*. Ashgate: Aldershot.
- Blondel J. 1981. *The Discipline Of Politics*. London, Boston: Butterworths.
- Boeri T., Hanson G., McCormick B. (red.). 2002. *Immigration Policy and the Welfare System. A Report for the Fondazione Rodolfo De Benedetti*. Oxford: Oxford University Press.
- Bommes M., Morawska E. (red.). 2005. *International Migration Research: Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*. Aldershot: Ashgate.
- Borjas G. 1990. *Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the U.S. Economy*. New York: Basic Books.
- Boswell C. 2003. *European migration policies in flux: changing patterns of inclusion and exclusion*. London: The Royal Institute of International Affairs; Malden, MA: Blackwell.
- Boswell C. 2007. *Theorising Migration Policy: Is There a Third Way?* w: *International Migration Review* vol. 41/1.
- Boswell Ch., Mueser P.R. 2008. *Introduction: Economics and Interdisciplinary Approaches in Migration Research*, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34/4.
- Böhning, W.R. 1981. *Elements of Theory of International Migration to Industrial Nation States*, w: Kritiz M.M., Keely C.B., Tomasi S.M. (red.), *Global Trends in Migration. Theory and Research on International Population Movements*. New York: Center of Migration Studies.
- Brettell C.B., Hollifield J.F. 2000. *Migration Theory. Talking across Disciplines*, w: C.B. Brettell, J. Hollifield, *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. New York, London: Routledge.
- Brochmann G., Hammar T. 1999. *Mechanisms of Immigration Control A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Berg Publisher.
- Brubaker R. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard: Harvard University Press.
- Buttholp Johnson J., Reynolds H.T., Mycoff J.D. 2010. *Metody badawcze w naukach politycznych*. Warszawa: PWN.
- Carens J.H. 1989. *Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States*, w: R. Brubaker (red.), *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Lanham.
- Castles S. 2004a. *The factors that make and unmake migration policies*, w: *International Migration Review* nr 38/3.
- Castles S. 2004b. *Why migration policies fail*, *Ethnic and Racial Studies* 27 (2): 205-227.
- Chodubski A. 1992. *Emigracja jako zjawisko polityczne* w: *Zeszyty Naukowe-Nauki Polityczne Uniwersytetu Gdańskiego*, nr 11.
- Chodubski, A. (red.). 2001. *Swoistości cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Chodubski A. 2006. O aktualnych tendencjach w badaniach politologicznych, w: A. Chodubski, M.J. Malinowski, *Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Cornelius, W., Rosenblum, M. 2005. Immigration and politics, w: *Annual Review of Political Science*, nr 8.
- Cornelius W. A., Tsuda T., Martin P. L., Hollifield J. (red.). 2004. *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Cornelius W.A, T. Tsuda. 2004. Controlling Immigration: Limits of Government Intervention, w: Cornelius W.A., Tsuda T., Martin P.L., and Hollifield J. (red.), *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Dahl R., Stinebrickner B. 2007. *Współczesna analiza polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Donnan H., Wilson T.M. 1999. *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, New York: Berg.
- Duszczyk M. 2002. *Swobodny przepływ pracowników w negocjacjach o członkostwo Polski w Unii Europejskiej*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej UW.
- Duszczyk M. 2007. Migracje powrotne: doświadczenia innych, w: *Polityka Społeczna*, Warszawa, nr 5-6.
- Duszczyk M. 2008. Wyzwania polskiej polityki migracyjnej a doświadczenia międzynarodowe, w: Kaczmarczyk P., Okólski M. red. (2008). *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczenia bezrobocia*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Duszczyk M., Lesińska M., Stefańska R., Szczepański M., Szulecka M. 2010. Polityka migracyjna w Polsce oraz jej wpływ na napływ i osiedlanie się imigrantów, w: A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski. *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Duszczyk M., Poprzęcki D. 2000. *Rozszerzenie Unii Europejskiej w opinii związków zawodowych oraz organizacji pracodawców*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Entzinger H. 2000. The Dynamics of Integration Policies. A Multidimensional Model, w: R. Koopmans, P. Statham (red.), *Challenging Immigration and Ethnic relations Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Florczak A. 2003. *Uchodźcy w Polsce. Między humanitaryzmem a pragmatyzmem*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Freeman G.F. 1995. Modes of Immigration of Politics in Liberal Democratic States, w: *International Migration Review*, nr 29/4.
- Freeman G.F. 1998. The Decline of Sovereignty? Politics and Immigration Restriction in Liberal States, w: Ch. Joppke (red.), *Challenge to the Nation-State*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman G.F. 2001. Client politics or populism? Immigration reform in the United States, w: V. Guiraudon, Ch. Joppke (red.), *Controlling a New Migration World*. New York: Routledge
- Freeman G.F. 2002. Winners and Losers: Politics and the Costs and Benefits of Migration, w: A. M. Messina (red.), *West European Immigration and Immigrant Policy in the New Century*. Westport, CT: Praeger.
- Freeman G.F. 2005. Political Science and Comparative Immigration Politics, w: M. Bommers, E. Morawska (red.), *International Migration Research. Contractions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*. Avebury: Ashgate.

- Freeman G.P., Kessler A.E. 2008. Political Economy and Migration Policy, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34/4.
- Frelak J. 2005. Praca Ukraińców w Polsce – rekomendacje dla polityki migracyjnej, *Analizy i Opinie*, Nr 38. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Frelak J., Klaus W. 2007. *Integracja uchodźców w Polsce – rekomendacje i dobre praktyki*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Friszke A. 1999. *Życie polityczne emigracji*. Warszawa: Biblioteka Więzi.
- Gamson W., Meyer D. 1996. Framing Political Opportunity, w: D. McAdam J.D. MacCarthy, M.N. Zald (red.), *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garapich M. 2009. Migracje, społeczeństwo obywatelskie i władza. Uwarunkowania stowarzyszeniowości etnicznej i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego wśród polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, w: M. Duszczyk, M. Lesińska (red.), *Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. Publikacja z okazji 15-lecia Ośrodka Badań nad Migracjami UW*. Warszawa.
- Geddes A. 2003. *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Givens T., A. Luedtke. 2005. European immigration policies in comparative perspective: issue salience, partisanship and immigrant rights. w: *Comparative European Politics*, nr 3/1.
- Głąbicka K., M. Okólski, D. Stola. 1998. Polityka migracyjna Polski, w: *CMR Working Papers*, nr 18, Warszawa.
- Gosh B. (red). 2003. *Managing Migration. Time for a New International Regime*. Oxford: Oxford University Press.
- Górny A. 2001. Polish Citizenship in Relation to Concepts of Integration and Transnationalism, w: J.W. Dacyl (red.), *Challenges of Cultural Diversity in Europe*. Edsbruk: CEIFO.
- Górny A., Grzymała-Kazłowska A., Koryś P., Weinar A. 2003. Multiple citizenship in Poland, w: *CMR Working Papers*, nr 53. Warszawa.
- Górny A., A. Grzymała-Kazłowska, P. Koryś, A. Weinar. 2007. Selective tolerance? Regulations and practice regarding multiple citizenship in Poland, w: T. Faist (red.), *Dual Citizenship in Europe. From Nationhood to Societal Integration*. Avebury: Ashgate.
- Górny A., Kaczmarczyk P. 2003. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych w: *CMR Working Papers* nr 49, Warszawa.
- Górny A., Grabowska-Lusińska I., Lesińska M., Okólski M. (red.). 2010. *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Górny A., Pudzianowska D. 2009. Same letter, new spirit: nationality regulations and their implementation in Poland, w: R. Bauböck, B. Perchinig, W. Sievers (red.), *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Grabowska-Lusińska I., Żylicz A. (red.). 2008. *Czy polska gospodarka potrzebuje cudzoziemców?*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Guigni M., Passy F. 2006. Influencing Migration Policy from Outside: The Impact of Migrant, Extreme-Right, and Solidarity Movements, w: M. Guigni, F. Passy (red.) *Dialogues on Migration Policy*, Lanham: Lexington Books.
- Guild E., van Selm J. (red.). 2005. *International Migration and Security*. Routledge, London, 2005.
- Guiraudon V. 2001a. European Courts and Foreigners' Rights: A Comparative Study of Norms Diffusion, w: *International Migration Review*, nr 34:4.

- Guiraudon V. 2001b. De-nationalizing control: analyzing state responses to constraints on migration control, w: V. Guiraudon, Ch. Joppke (red.), *Controlling a New Migration World*. London, New York: Routledge.
- Hammar T. 1985. *European Immigration Policy: A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammar T. 1990. *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- Hansen R. 2000. *Citizenship and Immigration in Postwar Britain: The Institutional Foundations of a Multicultural Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Haus L. 2002. *Unions, Immigration, and Internationalization: New Challenges and Changing Coalitions in the United States and France*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hollifield J.F. 1992. *Immigrants, Markets and States. The Political Economy in post-war Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hollifield J. 2000. The Politics of International Migration. How Can We “Bring the State back In”?, w: C.B. Brettell, J. Hollifield, *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. New York, London: Routledge.
- Hollifield J.F. 2004. The Emerging Migration State, w: *International Migration Review*, nr 28(3).
- Hoskin M. 1991. *New Immigrants and Democratic Society. Minority Integration in Western Democracies*. Praeger: New York.
- Howard M.M. 2009. *The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hut P. 2002. *Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1992–2000*. Warszawa: Aspra-Jr.
- Huysmans J. 2006. *The Politics of Insecurity. Fear, migration and asylum in the EU*. London, New York: Routledge.
- Iglicka K. 1998. Are They Fellow Countrymen or Not? The Migration of Ethnic Poles from Kazakhstan to Poland, w: *International Migration Review* 32 /4.
- Iglicka K. 2003. Priorytety i kierunki rozwoju polskiej polityki migracyjnej, w: *Analizy i Opinie*, nr 13. Warszawa. Instytut Spraw Publicznych.
- Iglicka K. 2010. *Powroty Polaków po 2004 roku. W pętli pułapki migracji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Iglicka K., Kaźmierkiewicz P., Mazur-Rafał M. 2003. *Zarządzanie migracją. Przypadek i doświadczenia Polski w odniesieniu do dyrektyw Komisji Europejskiej*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych i Centrum Stosunków Międzynarodowych.
- Iglicka K., Olszewska O., Stachurski A., Żurawska J. 2005. Dylematy polityki migracyjnej Polski, *CMR Working Papers*, nr 58. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Ireland P. 1994. *The Policy Challenge of Ethnic Diversity: Immigrant Politics in France and Switzerland*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jagielski J., Pudzianowska D. 2008. *Ustawa o Karcie Polaka. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo ABC, Wolters Kluwer Business.
- Joppke Ch. (red.). 1998. *Challenge to the Nation-State. Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Joppke Ch. 2001. The legal domestic sources of immigrant rights, w: *Comparative Political Studies*, nr 34/4.
- Kaczmarczyk P. 2001. Asylum Management and Migration Policy in Poland - a Country Study, w: *Conflict between European Integration and International Human Rights Obligations in the Shaping of Asylum Policies in Central and Eastern Europe*. Budapest, New York: CEU Press.

- Kaczmarczyk P., Okólski M. 2005. *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*. Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.
- Kaczmarczyk P., Okólski M. (red.). 2008. *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Karkowski C. 2010. Polonia amerykańska wobec niepodległości Polski (po 1945 roku), w: D. Piątkowska (red.), *Polonijny Nowy Jork*. Nowy Jork-Opole: Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce.
- Każmierkiewicz P. 2007. *The Polish Experience in Controlling Illegal Migration. Lessons for EU Candidates and Neighbours*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Kępińska E., Stola D. 2004. Migration Policy and Politics in Poland, w: A. Górny & P. Ruspini (red.), *Migration in the New Europe: East-West revisited*, Houndmills-Basingstoke-Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kicinger A. 2005a. Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej, w: *CEFMR Working Paper* nr 4.
- Kicinger A. 2005b. Between Polish interests and the EU influence – Polish migration policy development 1989–2004, w: *CEFMR Working Paper*, Nr 9.
- Kicinger, A. 2009. Beyond the Focus on Europeanisation: Polish Migration Policy 1989–2004, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 35/ 1.
- Kicinger A. 2010. Poland - Return and regularisation procedures as possible responses to the phenomenon of irregular migration, w: *Policies on irregular migrants. Volume III - France, Portugal, Poland*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Kicinger A., Koryś I. 2010. A new field to be conquered and managed: migration policy-making in Poland after 1989, w: G. Zincone, R. Penninx, M. Borkert (red.), *Migratory Policy-Making in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kicinger A., Kloc-Nowak W. 2008. Combating the illegal employment of foreigners in the Enlarged European Union: Polish Country Report, w: M. Kupiszewski, H. Mattila (red.), *Addressing the Irregular Employment of Immigrants in the European Union*, Budapest: IOM.
- Kicinger A., Weinar A. (red.). 2007. State of the Art of the Migration Research in Poland, w: *CMR Working Papers*, nr 26/(84). Warszawa.
- Kicinger A., A. Weinar, A. Górny. 2007. Advanced Yet Uneven. The Europeanisation of Polish Immigration Policy, w: T. Faist, A. Ette, M. Baumann (eds), *The Europeanization of National Immigration Policies*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Koopmans R. 2004. Migrant Mobilisation and Political Opportunities: Variation Among German Cities and a Comparison with the United Kingdom and the Netherlands, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30/ 3.
- Koopmans R., Statham, P. 2000. Migration and ethnic relations as a field of political contention: an opportunity structure approach, w: R. Koopmans, P. Stathan, (red.) *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics: Comparative European Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Koopmans R., Statham P., Giugni M., Passy F. 2005. *Contested Citizenship Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minnesota: Minnesota University Press.
- Korcelli P. 1994. Current issues related to immigration and citizenship. The case of Poland, w: R. Bauböck (red.), *From aliens to citizens. Redefining the status of immigrants in Europe*. Aldershot: Avebury.
- Kropek J. 2004. Miejsce migracji międzynarodowych w naukach o polityce. Metodologiczne i teoretyczne koncepcje rozwoju badań, w: *Atheneum. Polskie Studia Politologiczne*, nr 13.

- Lahav G. 2004. *Immigration and Politics in the New Europe. Reinventing Borders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lahav G., V. Guiraudon. 2006. Actors and venues in immigration control: closing the gap between political demands and policy outcomes, w: *West European Politics*, 29 (2).
- Layton-Henry Z. 1989. *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. London: Sage Publications.
- Lesińska M. 2007. Imigranci jako grupa wykluczona w perspektywie polityki państwa przyjmującego, w: red. P. Matusz-Protasiewicz, E. Stadtmüller, *Europa- ziemia obiecana? Doświadczenia krajów europejskich w integracji imigrantów*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lesińska M. 2010a. Polityka migracyjna jako przedmiot analizy – uwagi wstępne, w: A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.). *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lesińska M. 2010b. Wnioski, w: A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.). 2010. *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lesińska M. (red.) 2010c. Polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli. Teoria i praktyka, w: *CMR Working Papers*, nr 44/(102). Warszawa.
- Lesińska M., Stefańska R., Szulecka M. 2010. Podsumowanie z perspektywy polityki migracyjnej, w: A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.). *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lesińska M., Stefańska R., Szulecka M. 2011. Development of migration policies of the Czech Republic, Hungary and Poland – on the way to maturity, w: D. Drbohlav, I. Grabowska-Lusińska, Á. Hárs (red.), *Immigration puzzles: A comparative analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland before and after joining the European Union*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.
- Lewandowski K., Szonert M. 1997. *Polityka wobec cudzoziemców w Polsce po 1989 r.* Warszawa: MSWiA.
- Łodziński S. 1995. Problemy prawne polityki migracyjnej Polski w latach 1989–1995 na tle rozwiązań obowiązujących w krajach Unii Europejskiej, w: J. E. Zamojski (red.) *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów*. Warszawa.
- Łodziński S. 1997. Problemy prawne polityki migracyjnej Polski w latach 1989-1995 na tle rozwiązań obowiązujących w krajach Unii Europejskiej, w: J. E. Zamojski (ed.), *Migracje i Społeczeństwo*, vol. 2. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Łodziński S. 1999. 'Obcy krajowcy'. Perspektywy polityki wobec imigrantów w Polsce, w: S. Łodziński, J. J. Milewski (red.), *Do stołu dla zamożnych. Ruchy migracyjne w Afryce oraz ich znaczenie dla Polski*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW.
- Łukowski W. 2009. O zastosowaniu podejścia jakościowego do badań nad polityką i politycznością, w: J. Błuszkowski, J. Zaleśny, *Rozumienia polityki*. Studia Politologiczne, nr.14. Warszawa.
- Machcewicz, P. 1999. *Emigracja w polityce międzynarodowej*. Warszawa: Biblioteka Więzi.
- Madera A. 2006. Parlamentarna próba uchwalenia Karty Polaka (1997-2001), w: M. Alberska, R. Juchnowski (red.), *Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Markowski R. 2000. O wybranych trendach w naukach politycznych, w: *Studia Polityczne*, nr 11.
- Massey D. 1999. International Migration at the Dawn of the Twenty First Century: the Role of the State, w: *Population and Development Review*, nr 25/2.

- Matusz-Protasiewicz P., Bromski K. 2010. *Model wielopoziomowego zarządzania w polityce migracyjnej* (dokument niepublikowany, przedstawiony na Seminarium OBM, 29 stycznia 2010).
- McAdam D., MacCarthy J.D., Zald M.N. (red.) .1996. *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures and cultural framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLaren L. 2001. Immigration and the new politics of inclusion and exclusion in the European Union: The effect of elites and the EU on individual-level opinions regarding European and non-European immigrants, w: *European Journal of Political Research*, nr 39/1.
- Messina A. 1989. *Race and Party Competition in Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Meyers E. 2000. Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis, w: *International Migration Review* vol. 34/4.
- Meyers E. 2002. The causes of convergence in Western immigration control, w: *Review of International Studies*, vol. 28/1.
- Meyers E. 2004. *International Immigration Policy: A Theoretical and Comparative Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Miller M. 1981. *Foreign Workers in Western Europe: An Emerging Political Force*. New York.
- Mitchell Ch. 1989. International Migration, International Relations and Foreign Policy, w: *International Migration Review*, vol. 23/3.
- Money J. 1999. *Fences and Neighbors: The Political Geography of Immigration Control*. Ithaca: Cornell University Press.
- Morton R. 1999. *Methods and Models. A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Munster van R. 2009. *Securitizing immigration. The Politics of Risk in the EU*. Palgrave Macmillan.
- Okólski M. 1994. Emerging migration policies in Poland, w: *Migration and Development. New partnerships for co-operation*. Paris: OECD.
- Oleksiewicz I., *Uchodźcy w Unii Europejskiej. Aspekty prawne i polityczne*. Bydgoszcz 2006.
- Opp K.D. 2009. *Theories of political protest and social movements: a multidisciplinary introduction, critique and synthesis*. London, New York: Routledge.
- Portes A. 1997. Immigration Theory for a New century, w: *International Migration Review* 31/4.
- Raport w sprawie polityki migracyjnej państwa*. Warszawa 2004. www.ipiss.com.pl (dostęp 4.01.2011)
- Read M., Marsh D. Łączenie metod ilościowych z jakościowymi, w: D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Roman M. 2001. Swoistość zbiorowości polskiej na Litwie, w: A. Chodubski (red.), *Swoistości cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rudolph Ch. 2003. Globalization and Security: Migration and Evolving Conceptions of Security in Statecraft and Scholarship, w: *Security Studies* 13:1.
- Rudolph Ch. 2006. *National Security and Immigration Policy Development in the United States and Western Europe Since 1945*. Stanford University Press.
- Sassen S. 1996. *Losing control: sovereignty in an age of globalization*. New York: Columbia University Press.

- Sassen S. 1998. The *de facto* transnationalizing of immigration policy, w: C. Joppke (red.) *Challenges to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*. Oxford: Oxford University Press.
- Schain M., A. Zolberg, P. Hossay (red.). 2002. *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe*. Palgrave Macmillan.
- Schain M. 2009. Commentary: Why political parties matter, w: T. Bale (red.), *Immigration and Integration Policy in Europe. Why Politics and the Centre-Right – Matter*. London, New York: Routledge.
- Schain M. 1988. Immigration and changes in the French party system, w: *European Journal of Political Research*, nr 16.
- Schuck P. H. 2000. Law and the Study of Migration, w: C.B. Brettell, J.F. Hollifield, *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. London, New York: Routledge.
- Sciortino G. 2000. Toward a political sociology of entry policies: conceptual problems and theoretical proposals, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26/2.
- Shaw J. 2007. *The Transformation of Citizenship in the European Union: Electoral Rights and the Restructuring of Political Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soysal Y. 1994. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: Chicago University Press.
- Stola D. 2010. *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*. IPN i ISP PAN. Warszawa
- Szczepański M. 2010a. Polityka dostępu do polskiego rynku pracy, w: A. Górny, I. Grabowska-Lusińska, M. Lesińska, M. Okólski (red.). 2010. *Transformacja nieoczywista. Polska jako kraj imigracji*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szczepański M. 2010b. Analiza polityki państwa wobec migracji powrotnych. Przypadek Polski, w: M. Lesińska (red.) Polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli. Teoria i praktyka, w: *CMR Working Papers*, nr 44/102.
- Szonert M. 1999. Działalność Departamentu do Spraw Migracji i Uchodźstwa na rzecz uchodźców, w: S. Łodziński, J. J. Milewski (red.), *Do stołu dla zamożnych. Ruchy migracyjne w Afryce oraz ich znaczenie dla Polski*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW.
- Thränhardt D. (red.). 1992. *Europe- A New Immigration Continent. Policies and Politics in Comparative Perspective*. Munster, Hamburg: Lit Verlag.
- Triadafilopoulos T., Zaslove A. 2006. Influencing Migration Policy from Inside: Political Parties, w: M. Guigni, F. Passy (red.) *Dialogues on Migration Policy*, Lanham: Lexington Books.
- Van der Leun, J. 2003. *Looking for Loopholes. Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- von Beyme K. 2007. *Współczesne teorie polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Walaszek A. (red.). 2001. *Polska diaspora*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Watts, J. 2001. *Immigration Policy and the Challenge of Globalization: Unions and Employers in Unlikely Alliance*. Ithaca: Cornell University Press.
- Weinar A. 2003. Tak daleko stąd, tak blisko. Europeizacja a integracja legalnych imigrantów, uchodźców i repatriantów w Rzeczypospolitej Polskiej, w: K. Iglicka (red.), *Integracja czy dyskryminacja? Polskie wyzwania i dylematy u progu wielokulturowości*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Weinar A. 2005. Polityka migracyjna Polski w latach 1990–2003 – próba podsumowania, w: *Raporty i Analizy*, Nr 10. Warszawa: Centrum Stosunków Międzynarodowych.
- Weinar A. 2006. *Europeizacja polskiej polityki wobec cudzoziemców 1990-2003*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Weiner M. (red.). 1993. *Migration and Security*. Boulder: Westview Press.

- Weiner M., Russell, S. (red.). 2001. *Demography and National Security*. New York: Berghahn.
- Weiner M. 1995. *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*. New York: HarperCollins.
- Zolberg A.R. 1981. International Migrations in Political Perspective, w: M.M. Kritz, Ch. B. Keely, S.M. Tomasi (red.), *Global Trends in Migration. Theory and Research on International Population Movements*, New York: The Center of Migration Studies.
- Zolberg A. 1999. Matters of state: theorizing immigration policy, w: C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind, J. (red.), *Handbook of International Migration*. New York: Russell Sage Foundation.
- Zolberg A. 2006. *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America*. Harvard: Harvard University Press.